

VÁLTOZÓ VALÓSÁGUNK

Idős Váci Mihályné:

Legyen munkátokon áldás!

Nyíregyházán, az új-kisteleki szülőben születtem. Nagyon kicsi gyermek voltam, amikor a szüleim elköltöztek Ibrányba. Még én akkor nem értettem, hogy tulajdonképpen mi történt. Nem tudtam, miért veszekednek a szüleim, de már annyit sejtettem, hogy valami nincs rendben. Anyám sokat sírt. Teltek a napok, hónapok, egyszer csak apám csomagolni kezdett. Elment Amerikába. Minket, gyerekeket és anyámat lthagyott a nagy idegen faluban. Volt földje, tizenhárom hold, de nem volt, aki megmunkálja, és a lovat, meg a tehenet is eladta apám. Kellett az ára a hajójegyre. Így nem maradt anyámnak csak a sok gyerek és a sok gond. Küzdött szegény, más-sal dolgoztatott — azután visszadolgozta, így tengetett bennünket. Egyszer csak beállított apám. Fél évet sem jött Amerikában. Volt nagy öröm. Sajnos, nem tartott sokáig, mert kölcsönpenzén jött haza, és azt vissza kellett vinni a régi, jó szomszédjának. Eladott hát egy darab földet, az árán újra Amerikába ment, hogy a kölcsönt visszaadja. Ekkor magával vitte apám a legidősebb bátyámat is. Így nemcsak egy darab föld, de a munkaerő is elment a családból. Szegény anyám sokat sírt. Hét gyerekkel maradt itthon. Apám könnyen megválasztotta a panaszosz szavakat: „Mit lamentálsz, heted-magaddal maradsz, majd ellesznek, segíték egymásnak.” Azt nem mondta, hogy küld pénzt Amerikából. Nem is küldött egy flytinget se. Anyát dolgozott, hogy éhen ne haljon, a bátyámat is csak nyomorogni vitte ki. Bátyám még nem volt 15 éves. Később írta, hogy újságot árult, hordár volt, mindent csinált, amiért pénzt kapott. Később elszökött apámtól, elment dolgozni egy építkezésre. Ott kitanulta az ácsmesterséget.

Apám nem tudta, hol van a bátyám; igaz, nem is nagyon kereste, azt mondta, rossz pénz nem vész el. Apám élte tovább a maga életét. Dolgozott is, de kocsmázott is, ha nem volt pénze, elvette a bátyám-tól. Amikor bátyám otthagya apámat, ő éppen készült haza. De hogy? Pénze nem volt. Gondolta, megyek, kérek a Pasztercsik komától — akitől már kért egyszer. Ment is. Koma, adjon nekem pénzt, vagy válts meg a hajójegyet! Jó — mondta a koma —, csak otthon add meg a feleségemnek. Persze — mondta az apám —, ahogy megérkezem, eladom a földet, és megadom a komaszonyinak. De ezért, tudja — mondta a koma —, hogy egy kis kamat is jár? Igen, igen, az nem számít, csak legyen pénz!

Anyám várt, várta, hogy majd csak megembereli magát apám, és küld egy pár dollárt. De jó is lett volna! Sok éhes száj várta. Egyszer csak, mit ad Isten, megjött apám, de még annyi dollárt se hozott, hogy legalább mutatóba lett volna nála. Volt mecsint sírás, veszedelem. Apám továbbra is eljárt inni a kocsmába. Rögton akadt ivóbarát, egy bádogos, valami Radoszta, az rábeszélte apámat, hogy vigye ki őt Amerikába, majd ott megadja a hajójegy árát. Apám, ott helyben a kocsmában eladta két hold földjét a bírónak bízattermésel együtt. Azután elmentek. Amikor megérkeztek a kikötőbe, a bádagos úgy eltűnt, mint a kámför. Azóta se lett meg.

Igy hajókázott apám, amíg volt egy csepp földje.

(...)

Jött az ősz, mentek a gyerekek a tanyából az iskolába. Engem is beíratott anyám, csak az volt a baj, hogy messze kellett járni, Kótajba. Nem emlékszem, hány kilométerre, de nagyon messze volt. Az idősebb testvérem, Jani is odajárt. Ő délelőtt, én délután. Sokszor elkéstem az iskolából, mert egy nagy kaszálon kellett keresztül menni, és engem megragadott a csodálatos szépsége, tele ezerele virággal. Nem tudtam ellenállni, ha egy pillanatot megláttam. Korgettem, azután futás az iskolába. Később a kicsi patakokat hámultam, nem tudtam sehogy sem megérteni, miért vannak olyan összevisszaságban. Amerre az ember nézett, mindentűt kis folyó volt. Belefáradt az ember az ugrálásba, amíg átjutott a réten. Nem mindenki járt erre. Volt egy hosszabb út is. Főleg, mi gyerekek jártunk a réten. Ahogy a rét Kótaj felől részére értünk, volt ott egy nagy folyó, a partján egy picit őrház, mint a mesében. Ott lakott egy öreg bácsi, a folyamomér. Megkérdeztem tőle, hogy miért van az a sok kis folyócska a réten? Azt mondta, azért, hogy a víz lefolyjon, nehogy a széna elrohadjon.

Sajnos, nem sokáig jártam az iskolába. Jött a tél korán, már november végén nagy hideg és hó volt. Szüleim mondták is, hogy ne a réten menjek, persze én nem fogadtam szót, csak arra mentem. Úgy kellett nekem, mert visszafelé behuppoltam az egyik kis patakokcskába, és minél jobban paszkodtam, vergődtem, annál jobban belesüllyedtem a hóba. Ott kűszküdtem össze-fagyva sokáig. Anyám kétségbeesve könyörgött az embereknek, jöjjenek, segítsenek megkeresni. Vettek magukhoz lámpát, még volt ott valakinek egy ügyes kutyája, azt is viték, és elindultak a keresésemre. Meg is találtak, hazavitték. Apám jól megvert, levágott a suba, azt mondta, ezzel be is fejezted az iskolát, bűdös kölyök! Hiába sírtam, többet nem mentem iskolába, pedig még mehettem volna legalább három-négy hetet a karácsonyi vakációig. De apám nem engedett. Ha mondtuk neki, engedjen, az volt a válasza, egy fenét, hát még mit nem, nem lesz belőle fiskális soha!

Igy maradtam én analfabéta.

(...)

Anyám már teljesen a szakadék szélén állt. A beteg fiát visszavitte lát-szólag gyógvultán a suszterhez, ő meg a nagy nyomorúság, gyötrelme közepette elhatározta, hogy elmegy szülész nőnek tanulni. Elhatározását tett követte, elment Ungvárra a bábaképzőbe, istenl csudával határos, hogy felvet-ték. Olyan port vert ez a tanyában, hogy na!

Egyik tisztelettel helyeselte a másik gúnyosan megjegyezte, hogy nem lesz abból semmi. Apám pattogott a legóbban. Apám viselkedését nem lehet leírni, papír azt nem bírja el, amit akkor csinált! A cselédnek kaptak angariát — valami kis pénzt —, anyám kérte apámat, adjon neki útköltséget, csak annyit, hogy elutazzon. Apám mondta az anyámnak: én az én angáriámból nem adok neked egy fillért se! Közlekedett a szeptember, drága jó anyám készült, apám hallani sem akart róla, hogy elmenjen, sem arról, hogy adjon neki egy kis pénzt. Nem tudott még kölcsön se kérni, kinek volt ott azon a nyomorúságos helyen három koronája. Az egész tanyában nem lehetett volna összeszedni három koronát. Apám ravasz volt, nem vette ki az angariáját, csak azért, hogy ne kérhessen az anyám.

Anyám túljárt apám eszén: elment az ispán úrhoz. elmondott neki mindent, a múltat, a jelent, és kapott is anyám három koronát. Persze ezt meg-mondta apámnak az ispán, mert apám követelte a pénzt. De szerencsére, akkor már anyám túl volt árkon-bokron, jó két hónapja Ungváron tanult a

bábaképzőben. Drága jó anyám tanult, dolgozott, inspekción, vállalt min-dent, az éjszakázást is vállalta bármelyik bába helyett. Elsírta a helyzetét, elmondta a baját, így aztán segítettek, pártfogolták. Mikor jött a karácsonyi vakáció, írta, hogy nem jön haza, mert nincs pénze. Kért apámtól, de apám nem volt hajlandó útköltséget küldeni. Mi gyerekek sírtunk, akkor már négy hónapja nem láttuk anyánkat. December huszonegyedikén reggel, mi, gyerekek az ablakban bámultunk, egyszer csak valamék meglátta: ott jön Anya! Csak egy fekete csomócskát láttunk mozogni a hóban, de mi már éreztük, ez ő. Olyan öröm volt abban a kis szobában, hogy azt leírni nem lehet, nekem ma is a fülemben cseng az a sírás, örömmel összevegyítve. Ne-künk akkor valóban megszületett az Úrjézus, mert az az estén nem volt sehol megrakott asztalunk sem, de volt valami, ami minden nyomorúságot, minden szegénységet felülmúlt. Azt már nem lehet megérteni, sem megma-gyarázni, sem leírni. A mai világ teljesen más.

(...)

Akkor télen egész jól megvoltunk. Főztünk tengerit, hol mákkal, hol csak simán cukorral, volt káposzta, volt krumpli is, tengeridára is hagymás zsír-al vagy tejle. Anyám dolgozni járt, tehetősebb házakkhoz, nem pénzért, in-kább élelmiszert kapott mindég. Itt már jobb volt nekünk, nyugodtan éltünk. Én már kilencéves voltam, de anyám itt sem íratott be az iskolába, mert né-kem kellett a gyerekeket gondozni, nekem kellett mindent csinálni, hiába kö-nnyűgtem anyámnak, a válasz mindég az volt: kislányom, neked nem lehet elmenni, terád itthon nagy szükség van, mi lesz itt a három kicsivel, nem látod, hogy énnekem mennem kell dolgozni, másképpen nem tudunk meg-élni. Majd veszek neked könyvet, palatáblát, és te itthon is tanulhatsz. Na-gyon boldog voltam, hogy legalább otthon tanulhatok. Kaptam egy használt könyvet, tanultam, de hogy? Nem volt, aki valamit megmutasson vagy meg-magyarázzon, forgattam jobbra, balra, próbáltam a betűket össze-összerakni. Mikor éppen, hol nyitottam fel a könyvet, ott olvastam, rakosgattam a be-tűket. Nagyon szerettem olvasni (olvasni? dehogyan, nyögni!), hiszen csak három hónapot jártam iskolába, azokat a betűket is alig tudtam összerakni, amelyeket akkor megtanultam. Ha volt időm, írtam a betűket, igen, de nem ment sehogy, mert nem ismertem még minden betűt. Mondom, ha volt időm, hiszen minden peremet lekötötte a három gyerek, vagy rajtam lógtak, vagy sírtak és csetnem kellett őket, vagy nekik is éppen a könyv kellett volna. Én mindég sírtam, mert nem jutottam odáig, hogy foglalkozzam az írással (fe-nélt, betűösszerakással). Ha nem a két gyerek kötött le, akkor mostam, ta-karítottam, főzöm kellett, hisz magamra voltam hagyva. Az anyámnak se jutott az eszébe, hogy ő kárjarta a hat osztályt, és még akkor ő jött nekem mondván, hogy mafla vagy, végezd el a munkádat gyorsan és tanulj, így nem lesz belőled soha semmi! Én ilvenkor sokat sírtam, mert a velem egy-korú gyerekek jártak iskolába: ha adtak is nekik munkát, de adtak alkalmat is a tanulásra. Ez éntőlem meg volt tagadva, de azért megtanultam a nevem leírni, és fejből számolni. Ha valamit veitem vagy eladtam, fejből ha-marabb kiszámoltam, mint aki hat osztályt járt. Ezért nekem háromszorosan nehezebb volt az életem, mint az olyan gyerekeknek, amek legalább három-négy osztályt végeztek, és én mindég szégyelltem magam önmagam előtt, hogy ez így történt, habár nem az én hibámból.

A tőlem idősebb Janinak volt legalább három osztálya, ő sem akart nekem segíteni, így aztán én voltam a tanító és a tanítvány egy személyben. Akkor, amikor dolgoztam, gyermekfejjel felnőttem mádra, akkor még arra se volt időm, hogy füzetet vagy könyvet vegyek a kezembe, fáradt voltam. Én nem dolgozom gyerekek, soha nem játszottam, mint más gyerekek, nekem min-díg dolgoznom kellett. Nagyon sokszor anyám lefeküdt pihenni, nekem ki-adta a munkát, ő fáradt volt, én dolgoztam helyette. Így éltam.

A magam kialakította módon tanultam, azért megtanultam a betűket öss-zerakni, írtam is, de azt csak én tudtam visszaolvasni. Talán, ha időm lett volna, és ha lett volna, aki valami kis magyarázatot adott volna, akkor ha-marabb ment volna az írás-olvasás.

Anyámat rövidesen kihelyezték Ibrányba. Ott volt egy kis házuk (adós-ság volt rajta), és odaköltöztünk tavasszal. De az a tavasz nagyon nehéz volt, nem volt ott semmi, csak a nagy üresség. Én persze örültem, arra gon-dolva, na, most biztosan fogok iskolába járni, hiszen itt már jártam fél évet. Sajnos nagyon tévedtem, mert édesanyám az iskola helyett sunimásnak adott. Én még nem voltam tizenegy éves, a bátyám tizenkettő. Nem vettek volna fel bennünket, még gyerekek voltunk, de az Ibrány melletti tanyán Szabó Károlyné őcse volt az ispán, és így mégis felvettek. Oda kellett járni a cukorrépába és a cigoriába kapálni, egyelni. Elég nagynevűs voltam, a bátyám is fejlett volt, így nekem az iskola helyett a summába kellett járni. Nagyon nehéz volt, mert nekünk is úgy kellett a két sort vinni, mint a fel-nőtteknek, mi is úgy kaptunk fizetést, mint a felnőttek. (Ez biztosan azért volt, mert be voltunk protesálva.) Ezért a felnőttek haragudtak ránk, irigyel-tek, mondták is a pallérnak: mért kap ez a két pulya ugyanúgy havtan fil-lért, mint mi? Azért, mert a két pulya is úgy kiviszi a két sort, mint mi! Persze, hogy kivittük a két sort, mint ők, csak mink gyerekek voltunk, ők meg felnőttek. De meg is adták nekünk az árat: soha nem engedték, hogy velük menjünk haza. Mindég előre mentek, minket mindég otthagytak, vagy csak hátul kulloghattunk. Majd egyik fizetéskor aztán megbosszulták magu-kat. Mivel mi V-betűsök voltunk, és a fizetés betűsorrend szerint ment, mi mindég utoljára maradtunk. Egyszer a fizetés alkalmával jött egy borzalmas nagy égháború, zengett, villámlott, csattogott, és mi magunkra maradtunk. Nagyon nagyon féltünk és ahogy jöttünk a tanyából, egy hídon kellett át-jönni. Szakadt az eső, bebújtunk a híd alá, ott voltunk sokáig. Az eső csak szakadt, kijöttünk a híd alól, elindultunk, de nem Ibrány felé, hanem Gya-lapár felé. (Az is egy uradalmi tanya volt.) Sírtunk hívtuk anyámat, kiabál-tunk, de nem jött a segítség. Mikor már nagyon összeáztunk, összefáztunk, egymáshoz bujva elaludtunk. Jóanyám a rét túlsó oldalán keresett bennün-keket, mert ez legelő volt, ezen kellett átjárni a Nagverdó-tanyára. Majd ami-kor hajnaltalban virradni kezdett, édesanyánk messziről látott egy kupacot, ar-ra indult, hát mit ad az Isten, mink, a két gyerek, ott aludtunk egymásra borulva. Csúrom vizesen, összefázva ébredtünk. Ahogy megláttuk anyámat, és szénéztünk, akkor ijedtünk meg nagyon, nem is tudtuk, hogy hol va-gyunk. Rögton eltört a méces, földbe gyökerezett a lábunk, csak bámul-tunk, hogy hol kötöttünk ki.

(...)

Soha nem a személyem számított, csak az, hogy szegény vagyok. Van gazdagabb is, mindég a vagyon, az volt a végszó. Hála Istennek, mostanra ez megszűnt, ennek én úgy örülök, mintha még engem is érintene. Én soha nem kötöttem a vagyonhoz, mindég csak arra vágytam, hogy egy kis hajlék je-gyen a fejünk felett. Ezért dolgoztam annyi sokat, hogy ne kötőzzünk egyik helyről a másikra, mert az megalázó volt. Akinék nem volt egy kis lakó-háza, azt nem is vették emberszámba. Én ezt már gyerekkoromban éreztem, amikor az egyik helyről a másikra kellett költözni. Nagyon szomoró volt ak-

kor a szegény ember élete. Amikor megvettük azt a kis lakást, azzal a darabka szőlővel, legboldogabb voltam a világon, pedig még alig múltam tizenhárom éves. Ereztem, hogy nagyon jó, ha az ember a sajátjában lakik, pedig nem volt, csak egy szoba, konyha egy kis kamrával, de az a tudat felszabadított, hogy már mindkét sem leszünk olyan hányt-vetett senkik. Ez adott lendületet, hogy gyerekeikkel nekivágjak az életnek. Mindegy volt, hogy mit, csak dolgozhassak, pénzt keressék. Dolgoztam, furakodtam mindenféle. ahol pénz lehetett keresni. Így lettem én minden.

(...)

Jött a tavasz, vállaltam harmadost, krumplics, tengerit. Mentünk a férjemen aratni a Nagylaposra, Elekborokba. A férjem kaszált, én a markot szedtem és kétét kötöttem. Mire ő kivágta a rendet, én felszedtem és be is kötöttem, csak hordani kellett és a keresztet összerakni. Alig aludtunk ilyenkor a nap 24 órájából három-négy órát. A férjem ugyan nem akarta, hogy én menjek aratni, mert volt egy korai ikerszülésem és ez legyengített. Ra egy évre már a Mihály fiammal voltam terhes. Féltem a férjem, hogy bajom esik. En elég erősen éreztem magam, és sok volt az éhes szája. Nagyon sokat kellett dolgozni, hogy a kenyérnekvalót egész évre meg tudjuk keresni. Le kellett aratni tizenkét keresztet, hogy egy jussan az aratóknak. Mink akkor kerestünk: búzát, rozst, árpát vegyessen. Három hétig dolgoztunk. Kaptunk kosztot is. A gazdáné három hét alatt háromszor vágott csirkét. Főleg paszuly, köles, meg krumplics volt. A leves olyan volt, mint a bodzavirág. Nem voltunk elkényeztetve. Egyik alkalommal ökrumplit küldött a kiskondással. A főtt krumplics megtörte, dobott rá egy kis hagymás zsírt, és úgy hozta el a gyerek. Olyan volt, hogy én már rég a dísznőnek főztem otthon az olyan krumplics. Ahogy a gyerek ment haza, találkoztam a gazdával, és mondta, hogy nem ették meg az ebédet az aratók. Mért nem? Mért még egy kis aludtettet sem küldött hozzá a Mariska néni. Azt mondták, egye meg ő, ha három tehén mellett ilyen fősvény, sajnálja azt a kis aludtettet. A Verescsárda dülönél arattunk, ott volt egy pár ház is. Ott vettem tejet. Kenyerünk volt. Eppen ebédeltünk, amikor jött a János gazda. Hát ti mit csináltok?

Ebédeltünk.

Hát az ebédet mért küldték vissza?

Ha János bácsi meg tudja enni, próbálja meg, és arasson az olyan kosztot. Se egy kis ugorka, se tej, én így nem tudok aratni, nem bírok kaszálni, azon a szárazkrumplin, mondja a férjem.

Erre a gazda megsértődött. De azért még sem kellett volna engem ilyen szegénybe hozni, azért csak meg kellett volna azt enni, hát csak meg volt főzve. (Megfőzve megvolt, de ehetetlen volt.)

A férjem csak annyit mondott: azért, mert szegény vagyok, dísznő nem vagyok. Vagy ad rendes kosztot, vagy itthagynom, aztán csinálja maga!

Hazament a János gazda, uszonnára küldött aludtettet, meg szalonnát, de olyan avasat, hogy abból sem tudunk enni. Akkor megkértük, hogy inkább tejet adjon, ha már három tehén mellett soha nem telik egy kis vajra. Azt mondta a gazdáné, hogy még mit nem! Azt el lehet jó pénzen adni!

Aratás után némsokára jött az őszi munka. Mentem segíteni másnak tengerit törni, krumplics szedni, ok meg nekem visszadolgozták. Volt egy hold kukorica, kicsi híjával egy hold krumplics, harmados. Ezt mind be kellett takarítani. A férjem nem sokat tudott segíteni, ő mint vasutas, ősszel nagyon sokat utazott, az őszi forgalom miatt alig volt otthon.

Nem volt segítségem. Akkor ősszel már boldog állapotban voltam Mihály fiammal, nagyon féltem, valami bajom ne történjen. De miúgy magamnak kellett elvégezni, a krumplicsültetéstől a felszedésig és még a beszállítási fuvarokat is le kellett dolgozni. Úgy dolgoztam le szobafestéssel, kézimunkával. Elég sokat kerestem, de sokat is éjszakáztam, mert csak úgy lehetett maladni vele.

(...)

Az őszi nagyon fárasztó volt, nehéz volt a betakarítás, de még nehezebb az elrakás. Amikor a tengerit hazahozták, akkor delután ment el a férjem szolgálatba. Jött egy nagy burulat, azt se tudtam, mit tegyek, hogy ne ázzon meg a tengeri. Fogtam a két gyereket, a két árva, mondtam nekik, szedjétek a tengerit a zsákokba. Ok szedték, én meg hordtam a padlásra húsz-huszonöt kilós zsákokban. Másnap hazajött a férjem aratán, a szolgálat után, majd hanyatt esett a csodálkozástól, hogy a helyén van a tengeri, de ő sem bírta volna olyan aratán felhordani a padlásra, így is alig volt pár óra pihenés az újabb szolgálatig. Azután jött a harmados krumplics, abban se sokat tudott a férjem segíteni. Azt beraktam a kamrába, azután már ráértünk elrendezni. A szőlőt a férjemmel befedtük, azt nem kellett féltetni már, hogy megfagy.

Bekerültünk, a kinti munka már megvolt, ideje is, megviselt a nyári munka, meg a terheesség is. Akadt munka aztán benn is, voltak épp elegendő enni, csak főztem, mostam kézimunkáztam. Már komolyan kellett dolgozni, kellett a kicsinek a stafingot csinálni. A kis ingeket készen vettem, én rajzoltam a kis gallerra és az ujjára kicsi virágokat, szinessel kivarrtam. Kis réklit készítem, hogy mire megjön a kicsi, akkorra kész legyen minden. A pólyapárnának a fodorját is kimadérláztam nagyon szépen. Boldogan varrtam. Karácsony előtt egy pár nappal, vasárnap főztem, főzés közben rosszul éreztem magam, nagy fájdalom voltam. Féltem, nem volt otthon a férjem. Majd este jött meg, látta, hogy baj van, elment a gólyanélért, de a kicsi csak kinezott, nagyon lusta volt. Akkor nem úgy volt, mint most, hogy a kórházba viszik a kismamákat. Sokat szenvedtem.

A fiam csütörtökön este érkezett meg, ezerkilencszázhuszonnégy december 24-én. Ez volt az igazi ajándék, Jézuska hozta.

Őt kilő négy dekával született, szép nagy gyerek volt. Mindég éhes volt. Szépen fejlődött, sokat aludt. Addig volt ébren, amíg evett, de ha felébredt, akkor nem fért a hangja a szobába. Követelte a magáét, nagyon mohó volt, de meg is látszott rajta. Egyszer valami baja volt, elvittem az orvoshoz. Ahogy bontom ki, mondja az orvos: ennek a gyereknek bének a lába. Fel akarta állítani, de nem tudta. Uramisten, az nem lehet! Hát nem látja, hogy nem tud lábra állni? Hogy tudna lábra állni, alig múlt kéthónapos. Ne beszéljen — mondja az orvos —, egy ilyen nagy gyerek? Doktor úr — mondom

Idős Váci Mihályné önéletírása

„Árvácska azt kívánta, hogy az édesanyja jöjjön el érte, és vigye el a nagy fényességbe, az égbe... Árvácska szót fogadott, kiment, háromszor körüljárta a kutat, akkor visszafelé ment a házba. Azt hitte, hogy az édesanyja már meg is jelent a nagy fényességben, s a ház ereszté láta, hogy csak úgy lobog, és ragyog, mint az igazi karácsonyfa, és szikrázik is... Már akkor az egész tető égett. a kislány mondani akarta, hogy nagyon nagy fényesség volt odakint a házon. De rákiáltottak, hogy ne beszéljen ostobaságokat. Azt hitték, csak jár a szája, mert valamit álmodott a csillagok alatt.”

Móricz Zsigmond 1940-ben írta meg Árvácska zsolttáros regényét, a fölajdulást, a kiáltást, az átkot, a szepőtelen kiszolgáltatottság panaszát, a gyöngeség konok hallgatását. Közömben az új, az iszonyú világágésnek, amelynek lángjai őt esztendőn át tomboltak, mint eddig soha még az emberiség történetében — aztán „kialudt a tüzes gerenda, s vastagon lepte a hó a törmelékeket.” Egyszerre volt ez a regény vádirat és fölmagasztalás, egyszerre világot figyelmeztető példa és egy züllött országot leleplező dühkitörés. Pedig nincs egy sor sem a nagypolitikáról, még az elszabadult indulat ország belső, „kispolitikáról” sem. Csupán egy kislányról, Csöréről van benne szó, a mocskban született ártatlanságról, a jövőidő szerelmes pillangójáról, a leendő hétkrájcáros anyáról, akinek méhében egy új, igaz embernek kellene megfogannia. Móricz tüze — s mennyi tisztítópusztító tüze volt végső megoldás és katharsis gyanánt, mert a tehetetlenség más gyógyírt már nem találhatott, csupán a tűz orvosságát! — mindent elhamvasztott. „A nyelvekből üszök lett, s a sértegetésekből füst és pára.” Ős 1942. szeptemberében ő maga is porrá és hamuvá lett, még mielőtt „megindult” volna a „hóésés”, hogy a „fekete karácsony” átváltozzon „szép fehér karácsonnyá”. Honnan is tudhatta volna Móricz, hogy Árvácska mégsem halt meg azon a télen, hogy nem múlt el az emberekkel „a hó alatt”, nem múlt el a rosszaságokkal és kegyetlenségekkel, hanem akár a mag, megbúj, és könyörtelen akarással és türelemmel várta a kiáradást, amikor „Minden békés lett, átalakult, másfajta valamivé az egész élet”. 1940-ben Móricz még nem írhatott dicsőséges éneket, csak zsolttárt, fekete karácsonyt, emésztő pokoltűzet. A dicsőséges éneket akkor még nem lehetett megírni — talán még ma sem lehet. ahhoz túl sok gondnal, félelemmel és kínnal vehmes még a világ —, de megélni a dicsőséget már lehetett! Miként megélt idős Váci Mihályné, s rajta kívül még annyian, hírnevesek és névtelenek, akik ölükből a jövőt dajkálták, dacolva a jelen irtózatával.

Idős Váci Mihályné önéletírása nem szépiroli memoár. Hiszen soha nem is álmodhatott arról, hogy ő egyszer még íról lesz. Iskolába is csak néhány hétig járhatott, írni-olvasni — a betűket összerakogatni — egyedül és sokára tanult meg. Az írósgá misztikus távolságban lebeghetett fölötte, amikor gyerekek, serdülő lány és asszony volt — talán nem is látta a délibábos tündöklést, nem is gondolt vele. Neki a folyton Amerikába kitántorgó, adósággal lávozó és megterő apa hiányával kellett gondolnia, a kétségbeeséssel és nyomorral küszködő anya munkát hajszoló, örökös távollétével, a rábizott kistestvérek nyugósságával, az elvégzendő munkával, a szegénység és röghözkötöttség kényszeréből menekülni vágyó nővér tehetetlen kegyetlenkedéseivel. Neki nem az írói érvényesülés volt a tündöklő távlat, hanem az egyszer végre együtt levő család, az apa, aki nem részeg, és becsületesen dolgozik, az anya, aki nem hurcolja őket évente sivár bérzugokba, ahol a füst jelenti a fészekmeleget. Dehogyan gondolt ő írósgára, s hogy egyszer még leírja nyomorúságukat! Neki mosnia, takarítania, pesztrálnia kellett, gyerekeikkel felnőt napszámot állnia kapáláskor, neki túrnie kellett Erzsike nővére útleteit — vagy végső keserűségében nekivágott a vakvilágnak, magához szorítva testvérkéjét. Benne nem volt becsvágy, büszkeség, kevelység, neki csak félelme és szegénye lehetett, akár egy véletlenül eltört üvegkancsó miatt, amikor — lám, vágya mégis volt! — meghalni akart, és a jégverembe rejtőzött: „Álmomban mindég láttam az angyalokat, de nem jöttek értem, fel kellett gyógyulnom, és a kötelesség mezejére állnom”. Parancs volt számára az élet — nem filozofikus választásésély; neki élnie kellett, muszájból, hogy legyen mit enniük a testvéreinek, hogy valaki a rengeteg munka vérszegény ellenértékéből törlessze a hatalmas summát a hitelbe vásárolt házért; s ezt a házat is ő axtaloskodta ki a hiteltalan körülményeket végképp meggyűlölvé — nem a senkiházivá züllő apa, s nem a küzdelmekbe belefáradt anya. Jó szót alig kapott, a karácsonyi Jézuskát és ajándékot az jelentette, hogy hazajött Munkácsról az anya a bábaképzőből, a gyermeki csínytevés pedig az volt, amikor eldugták az apa elől a rédiát, a marhalevelet, hogy egyetlen tehénkéjük, öszvagonukat ne adhassa el szeszre való fillérékért; vidámsága is felemás volt, egyszer megneveltette akaratlanul a tekintetes urat, komoly arccal elkérve tőle a lajtot, mondván: „Az egyik végét kiütnénk, s abban laknánk, úgy sem tud édesanyám házat venni...”, s a tekintetes úr úgy kacagott, hogy a könnye is kicsordult: micsonda ötlet: lajtban lakjon egy egész család! Hinnék, egyszer mégiscsak véget ért számukra a sanyarú szegénység, s egy nap bekövetkezik a föltámadás árvácska-Zsuzsának, de kiderül, a gyermekkor csupán az első stációkat jelentette a neki rendelt kálvárián.

—, ott tetszett lenni a szüléskor december huszonegyedikén, én a Vítószkiné lánya vagyok. Hát ez volna az a gyerek? Szinte lehetetlennek tűnik, ez igen, ez szépen fejlődik. Na várjon, írok gyógyszert, nem lesz itt semmi baj.

A gyerek fejlődött, nevelkedett. Nem merem vinni magammal, mindenki bámulta, hogy milyen gyorsan nő. Az idős nőnk mindég mondták: te, ne hureold azt a gyereket, mert megverik szemmel. Anyósom is mindég ezt mondta. En nevettem, mondtam: meg, meg, de csak húszéves korában, a lányok! A mama ilyenkor mindég haragudott rám. Néha elárulta magát — hiszen én nem lehettem mindég a gyerekekkel — mondta: látod, csináltam neki szenes vizet, meg volt verve, leszállt. En ezért nagyon haragudtam. Könyörögtem, liyet ne csináljon, ez csak babona — de ő csak megégette a sepről kiszakított cirokszálat, vízbe rakta a hamuját, és ezzel a vízzel megszórta a gyereket. Ezt csinálta a másik gyerekekkel, az Andrással is, ettől nem lehetett eltéríteni, ugyanúgy féltette, mint a Mihályt. Mondta a férjem: ne bosszankodj, hagyd rá, az a kis víz nem fog megártani a gyerekeknek, te meg csak emészted magad! Aztán ahogy nőttek a gyerekek, úgy elmaradt a sok babona. De még a szenes víz hagyján, annál sokkal, de sokkal jobban kellett vigyáznom arra, nehogy eszébe jusson a mamának mákgubót főzni. Kértem, nehogy főzzön, mert az mérég. Mondta a mama, na, mit félted annyira, a Szuzsi (Zajáczné) mindég főzi mindegyiknek, és nem halt meg tőle egy sem. Nagyon kértem, hogy ő ne fogja főzni, én nem akarok hülye gyereket nevelni. Nagyon kellett vigyáznom, sokat kutattam, nem találok-e valahol elrejtve gubót. Mit ad Isten, egyszer igazgatom az ágyát, a feje alatt találtam egy kis rongyba csavarva mákgubót eldugva. Akkor nagyon sírtam neki: mit gondolsz, ki lett volna olyan, hogy vállalja a mamát, a két árva gyereket, annak ellenére, hogy a fia sem akarta. En sajnáltam magukat, ha a mama egyszer is próbál főzni abból a rohadó mákból, törődjön magukkal a három lánya, engem nem érdekel, hogy mi lesz itt magukkal, ha nem hallgat rám, csak annyit kérek, kíméljen meg ettől a mérégtől. En nem akarok időtelt nevelni, és ha még egyszer hoz ide a Zajáczné mákgubót, főzze meg magának, igya, de meg ne próbálja az én gyerekeimnek adni, mert azt én úgyis észreveszem, azt látni a gyereken.

Az én drága kincsem közben sz pen nevedekett, nagyon aranyos volt. Már tizenegy hónapos korában kezdett egy-kettő lépegetni. Nem volt elhízott gyerek, tömör, erős, egészséges gyerek volt, elég korán kezdett gögicsélni. Ha szólunk neki, nevetett, csupa élet, elevenség volt. Egyéves korában, a születésnapjára vettem neki hintalovát. Nem tudott még rajta ülni, de mi ráültettük, megfogta a ló sörényét, mi meg tartottuk. Ez nekünk nagyon nagy öröm volt. Ahogy nőtt, úgy elfászkodott rajta. Pici korától engedelmes, szofogadó gyerek volt.

Másfél éves lehetett a Mihály fiam, amikor beköltöztünk a városba, albérletbe. Ennek is megvolt az oka.

Egy éjszaka arra ébredtem, hogy a tyúkok nagyon kiabálnak. Se szó, se beszéd, leugrok az ágyról, a gyerek bölesőjén keresztül rohanok ki egy szál ingben, mezőtűben. Az ajtó a szőlő felől nyitva. En rohanok a tyúkszárvány után, a férjem enutánam. Rohanunk, a zsákok ledobta a tolvaj a tyúkokkal, de mi csak rohanunk a szőlővessző között, hóban, fagyban, egy szál fehér-

neműben. Egyszer csak a férjem elkapja hátulról a tolvajt. Az karót rántott, neki akart menni a férjemnek.

Tedd le azt a karót — mondta a férjem —, ha tudom, hogy te vagy, nem zavarlak.

Mink visszatérve, a zsákot felvettük a három tyúkkal. Bementünk. Már a szomszédoktól ott voltak, mert én persze közben kiabáltam: tolvaj, lopják a tyúkot! Rögtön vizet készítettem, hogy lemoszuk a lábunkat. Nem mondtuk meg a szomszédoknak, hogy ki volt, azt mondtuk, hogy nem sikerült megfogni, nem akartunk ügyet csinálni belőle.

Még meg se mosakodtunk, beállt a tolvaj bátyja, és megfenyeget: el ne mondjátok senkinek, mert velem gyűlik meg a bajtoto! Mondtuk neki, mi nem is akartuk, te jelentetted ki itt a szomszédok előtt. Minek kellett neked idejönni? Most nem jól mosakodtál. Ez egy szombat este volt, vasárnap volt a keresztelő az illetőnél. Akkor született az első gyerekük. Ok nehezebben élték, mint mi, pedig gazdagabb lányt vett el feleségül, de az nem szeretett dolgozni, sohasem járt napszámba. A barát is vasutas volt, egyszer mentek a férjemmel a vasúthoz, de neki nem tetszett a vasutasélet, otthagya, nem szeretett éjszakázni. Mióta megfenyegették a férjemet, féltettem. Legtöbbször éjszaka járt haza a szolgálatból.

Hogy ennek az állapotnak miből véget vessek, megbeszéltem a lakásügyet, és néhány nap múlva beköltöztünk a városba. Ezt láttam a legjobbnak. Úgysem volt célom a szőlőben lakni. Egy szép napon fogtam egy fuzarost, felpakoltunk, és ezerkilencszázhuszonhat március elsején be is költöztünk. Nagyon örültünk, hogy bejöttünk a városba, így legalább napi másfél, két órát pihenhetett a férjem. Azután meg is vetődött az a lakásrészt, amiben laktunk, így lettünk városszéli lakosok. A Miském nagyon jól érezte magát, sokat ült az ablakban. Amíg még nem lehetett magára hagyni, a nagymama vigyázott rá, azután később már ő maga vitte az ablakhoz a sámit, és úgy nézte a katonákat. Velünk szemben volt a tűzraktanya lovardája, ott mindig lovagoltak a karpaszományosok. Nagyon sokszor bejöttek vizet inni, és elfászkodtak a gyerekekkel.

Három és fél éves volt, amikor mondtam neki, hogy lesz neki is öcsikéje. Kérdezte, hogy honnan? Majd a gólyanéni hozza, a kéményen ledobja. Kandallós volt a kéményünk, volt rajta egy kis ablak. Nem érdekelték már a lovak és a lovasok, mindég a kéményt nézte, a kandallón várta, mikor hozza a gólya a Lacikát.

Nemcsak Lacikát hozott a gólya, hozott másik öcsit is. Volt egyszer két öcsike, sajnos az ikerpár egyike meghalt. Ekkor nem az élő öcsi érdekelte, a meghalt öcsit követelte. Szeresd ezt az öcsikét — mondtuk neki. Nekem nem kell ilyen öcsi, ez mindég sír, a másik nem sír, nekem az kell.

Lassan elfeledte az elhalt öcsikét, megszerette a testvérkét, mindég vele foglalkozott. Ha elaludt a kicsi, sírt; már ez is meghalt! Felrázta: ne hall meg már te is, ne légy olyan buta! Sokat bosszankodtam, hogy nem hagyta békén a gyereket, amúgy is olyan rossz, síró volt. Nagy két hónapot nem aludtam vele, egész éjszakákat fenn jártam, rázogattam. Nappal sem aludt, allg valamiképp. Az apja sose tudott tőle aludni, hacsak nem ment ki a kertbe. Szerencsére nyár volt, ez megoldotta az alvást, mert azután már a kicsi is jó volt.

Hogyan is gondolhatott volna ő írószégre, hogy gyermekélményei után megírja házasságának brutális történetét is. Móriczé után Szabó Pálét! Hogy az édesanyja nyújtófával vágott végig rajta, mert nem módosabb legényt választott —, s megkékült, dagadt arccal sírt a lakodalomban, ahová nem ment el az anyja! Aztán az újabb próbatételek: az albérlet, a bekéredzkező, mindenünnen kiutált apa gondozása, két árva fiú nevelése, az összeroppanásig hajszolt munka miatt az elvetélések, halottszülések, míg végül fölsír Misu, ötkilósan! S közben a szolgálatban megbetegedő férj ágynak esése, a bénulás, a kórház, vonatkozás naponta Nyíregyházáról Debrecenbe — közben a férfinak is nehéz munka: a kis lakás átalakítása, hogy albérllők fizetéséből valamiképpen pótolni lehessen a családfenntartó keresetét! Hogyan is gondolhatott volna írószégre — pernyi ideje sem volt rá. A rettegés nem tágit mellőle: lám, Misu negyedik születésnapján — karácsonykor — majdnem fölgyullad a ház (Árvácska tüzei!), mert a kíváncsi gyerek feldönti a gyertyákkal ékes fűcskát! Aztán újabb ikerszületés, amely egyszerre temetés és pólyálás. Mondanánk a közhelyet: hogy a szegényt az ág is húzza —, s olvasván a visszaemlékezést, rádöbbenünk, irgalom nélküli igazság ez a közhely! S csodálkozunk: honnét volt hite és ereje ennek a fiatalasszonynak eddig is — pedig a java fájdalmak, ama Máriaéval összemérhető kínok még csak ezután következnek! Hogyan is gondolhatott volna írószégre ez az asszony, azt sem tudhatta: mi az! Mint kígyók, kúsznak elő az örömök is: az alig harmincévesen megbénuult férj újra mosolyog és dolgozik — aztán annyi együttes küzdés után a megözevgyült feleség viszi a viragot a sírjára. Galambdúcot készített a fiúknak, kérvényozte, hogy Misu kapjon bizonyítványt az első elemiről —, mert „jogtalanul” járt iskolába évvészése miatt —: ezek voltak az örömök. S rögvést utánuk az újabb tortúrák: a háború, Misu munkaszolgálatossága, András megszűzése keveredése az otthontól szinte gyerekként, a visszavárás görcsös reménye —, s a visszaérkezés boldog pillanataiba már belesziszeg a háború kígyója: Misu súlyos beteg, újra a debreceni klinika, ahol nincs fűtés a béke első évében, a műtét, az orvosok szétártt keze: amputálni kell Váci Mihály lábát, az anya csakazértis hite: és télvíz idején, karácsonykor a keserves szekerezés vissza, Nyíregyházára a nagybeteggel! Aztán ismét az elégtételes öröm mézseppjei, pillanatokra: Misu fölgyógyul, tanít, nevét szánnyára kapja az új idő szele; hát mégis érdemes volt: a fiúk tanulnak, a templomi fogadalmat híven teljesítette az anya! S újra a vészjelzések: Misu szanatóriumban, kórházban, klinikán, műtét, újra műtét, a tüdő, a vese, a szív... Nem lehet nyugalmat az anya, írószégre nem is gondolhat — pedig már béke van, pedig már tisztas a megélhetés... A háború ütötte seb azonban csak ideig-óráig gyógyult be, végérvényesen a halálban hegesedett. Az anya eltemeti a fiát. Egyedül

maradt az anya, két halál után sem pihenhetett meg; megkínzott szívének betegségeit kellett legyőznie, hogy tollat fogjon a irástudatlan, az írószégre soha nem gondoló — és emlékezzen.

Szállak, girbe-gurba betűket rakogatott sorba, s halkan, vád nélkül, jajgatás nélkül leírta a neki jutott sorsot: a kietlen gyermekkört, a hideg és füstös lakásokat, a tántorgó apát és a távollevő anyát, az ifjúság örömetől megfosztott nővért, akit révbé éresének órájában ért a gyógyíthatatlan betegség, s vele a halál; leírta a siralmas menyegzőt, a Dévavár-építő otthonteremtést... Leírta, hogy most nyolc évtizeddel a vállán virágai közt él a szőke városban, fiának szobra és férjének sírja közelében...

Sohasem gondolt arra, hogy egyszer még írni fog. A vékonyka kézirat mégis nagy regényeket idéz emlékezetünkbe: Móriczét, Szabó Pálét, Veres Péterét, Németh Lászlót... Nem valószínű, hogy lett volna ideje elolvasni azokat a műveket, s föltehető, hogy a hírneves önéletírásokat sem olvasta.

S földidezi előttünk alázatos büszkeséggel fiának emlékét, a költő Váci Mihályét, akinek a jövő a cinkosa, s aki „drága szép ügyszög szegődött cseléd”-nek.

Töprenghet az olvasó: mi ez — önéletrajz, dokumentum, irodalomtörténeti adalék egy költői életműhöz? Hiszen túlságosan is egyszeri és egyedi ez a dokumentum —, s az árvácskák nem szokták magukat „kartotékozni”, őket a hivatal tartja számon, mint cselédet, s mint leendő katonák szülőanyját, esetleg szépírók öltöztetik napsugarba törekeny lényüket, hogy megkarcolják a nyájás olvasók kérges szívét az édzsánás és csörés történetekkel. De nem is háttértörténet ez az írás a Váci-életműhöz; annál őszintébb, őszintébb, szerényebb. Az anya nem gyökerezeti saját küzdelmeiből a fiú érdemeit, miként saját keservei miatt sem átkozza a szülőket. S önéletírásként is furcsán szűkszavú, nem merül el a fölnagyító részletekben önigazolást, mentséget, magyarázatot, vagy hívságot keresve. Testamentum inkább ez az írás, örökségmagyarázat: mindenki példát és okulást jussolhat belőle. Nehezen megszűnt, nagyon megszenvedett munka ez, ugyanaz, amit egész életében tisztességgel végzett idős Váci Mihályné. Áldozat másokért. Nem öntetszelgés, nem haszonkeresés —, hanem kapaszkodás otthont kereső kezekbe, reményt váró és biztatást adó szemekbe. Teremtés emberi módra: teremteni a kegyetlen valóságból valami igazságot, a kiszolgáltatottságból szolgálatot, a hitből és akaratból tetteket, cselekvést. Az irástudatlanságból olvasásra érdemes írást. Hogy legyen áldás mindannyiunk munkáján.

Ördögh Szilveszter

Egyszer a Misikét odaállítottam a Laci kocsijához, hogy vigyázzon rá, ringassa. Benézek a szobába, hát a Misike a két kis kezével a kocsi vége felől fogja a kicsi szemet. En figyeltem, mit akar, erre ő azt mondta: „dődölj meg, mert itt hagyalak, nem érted?” Bementem, megkérdeztem: mit csinálsz? „Lefogtam a szemet, nem akart aludni!”

Nagyon boldogok voltunk, örültünk a két gyereknek. Karácsonykor csináltam karácsonyfát, feldíszítettem, egy picit csengő is volt rajta, arra kötöttem egy cernát, ha azt meghúztuk, csengett. Misikének mondtam, hogy nem szabad hozzányúlni, az anygalka csengett. Véndégek voltak, azok is gyerekekkel, meggyújtottam a karácsonyfát a gyertyákat. Mikor kikísértem a vendégeket, Misu valamit le akart venni a fáról, az felborult, a gyerek lédében az asztal alá bujt. Mire bejött, az asztalon égett az a brosz, égett a fa, nagymama kiabált. Gyorsan elvittem a fát, átvittem a szobába. A gyerek nem merről kijönni az asztal alól. Mondtam neki: gyere ki, kisfiam, nem kapsz ki, ne féj, most még szerencsénk volt, de ne feledd el soha, lehetett volna szomorúbb is a negyedik születésnapod! Ezután soha nem tettem a karácsonyfát az asztalra.

Huszonkilenc tavaszán, március harmadikán a férjem szolgálatban volt, elmentek másodikká Miskolcra. Visszajövet olyan hívóbarba kerültek, hogy Miskolc és Szerencs között a szerelvényük elakadt a hóban. Ott rostokoltak, amíg ki nem ásták őket a hóból. Akkor nagyon meg voltam ijedve, harminchat órát volt oda, nagyon át volt fáva. Másnap már jelentkezni kellett vezetőre, éjjel egyre kellett volna újra Csapra utaznia. En nem engedtem, tudni nélkül levittem az orvost, aki megvizsgálta, frt gyógyszert és kiírta pár napra, amiből, sajnos, több lett. Kivitttem a beteglapot az állomásra, visszajöttem, a férjem nagyon haragudott, hogy mért kellett orvost hívni. Nem törődtem vele, mondtam, hogy a betegség érthette volna az útban is, ráfér egy pár nap pihenés, pihenje ki magát. Vacsora után a gyerekekkel voltam elfoglalva. Misike beteg volt, vérhással feküdt, Andrikska (Laci) akkor volt nyolchónapos, a mama is feküdt és a férjem is. Beszélgettünk. Eszérvettem a férjemen, hogy valami baj van, olyan összevissza beszélt. Rögtön vizesruhát tettem a tarkójára, és küldtem orvosért. Mire az orvos megjött, már tudtam, hogy agyvérzést kapott a férjem, jobb karja, jobb lába megbénult.

Akkor a házvétellel már valamennyire rendben voltunk, volt hol lakni, de oda volt a kenyérkereső. Szerencsére akkor már a két Horányi gyerek is önálló volt, de ott volt a férjem anyja, az apám, a két gyerekünk.

Kértem a férjem kezelőorvosát, járjon tovább is. Privát orvos volt, dr. Karner, ha valami komoly baj volt, mindig hozzá mentünk. Hat hétig feküdt a férjem, azután az orvos bevitte Debrecenbe, a klinikára. Mikor bevittem a klinikára, és ott maradt egyedül, nagyon el volt keseredve. Fia volt, én huszonnyolc, ő huszonkilenc éves. Ez tragédia volt, nagyon erősnek kellett lennem, hogy ezt el tudjam viselni, sőt előtte elkendőzni. Hogy megnyugtassam — több mint egy hónapig volt benn —, minden reggel mentem a két gyerekkel Debrecenbe a klinikára. Ha nem mentem, görcsösen sírt.

Doktor Simon tanársegéd mondta: ha azt akarom, hogy a férjem meggyógyuljon, menjek minél gyakrabban. Mentem is mindennap, vittem a két gyereket is: reggel mentünk és délután jöttünk vissza. A tanársegéd engedélyével a fürdőszobában voltunk a legtöbbit, ha az idő megengedte. Tölköcsivel kivitték a férjem a szabadba, ott időztünk. Ez így ment egy hosszú hónapig, csak húsvét szombatján nem voltam nála. Nagyon kimerítő volt, hisz én otthon olyan munkába fogtam, hogy az elég lett volna egy férfinak is. Kitaláltam, hogy úgyis olyan nagy a szoba, csinálók beléte egy szobakonyhát. Fogtam egy zsinórt, és addig mérlesekélttem, míg rájöttem, hogy is lenne a legjobb. A lakás kis ablakait is kleseréltem háromszármnyásra. Hogy mitől? Akkor már volt egy kis pénzem, hogy veszünk egy hold földet. De apuka beteg lett, sokat kórtottam, az orvos, patika elvitte a pénz felét, így jutottam én arra az elhatározásra, hogy a maradékból átalakítom a lakást. Mindezt persze csak délután, este és az éjszakai órákban, mert reggel Debrecenbe kellett menni apuhoz. Misike már értelmes volt, meg lehetett vele beszélni, hogy apukának ne mondja el, hogy rommá tettem az egész lakást. Azért csináltam az egészet, mert úgy gondoltam, majd kiadom valamelyik szobát, az is pótol valamit. Ki is adtam az egyik szobát egy magános aszszonyinak, ő maga kérte hús pengőért. Az akkor nagy pénz volt. En igyekeztem mindent rendbe tenni, hogy mire hazajön a férjem, minden kész legyen. Mikor a klinikán megmondták, hogy hazavihetem őt, már minden rendben volt, az utcai front is — azt is én csináltam —, csak még nem volt bepakolva, mert a konyha földje még nem volt eléggé megszáradva, és a falak is elég nyervek voltak. Mondtam a férjemnek, hogy holnap nem jöhettek semmi módon, csak egy nappal később. Kérdezte: miért? Majd megláttod, ha hazajössz. Látszólag beenyugodott. Másnap mostam, főztem, éppen a hűtőrokat puoltam — kinn a tornácán egymás hegye-hátán minden —, amikor nyílt az utcaajtó, hát uramisten, ki lép be, az én drága férjem! Ahogy meglátta ezt a csatateret, úgy elvágódott, mint akit földhöz csapnak.

Nem tudta mire vélni, hogy mi történt. Rögtön felmentem, és mindjárt elmagyaráztam, hogy mi is ez a nagy felfordulás. Nem azt kérdezte, hogy miért csináltam, hanem, hogy miért ilyen örült munkához hozzáfogni. Nem tudott örülni, nagyon el volt keseredve. Vlasztaltam: majd meglátod, rendbejössz, aztán minden jó lesz! Estig bepakoltunk, még ő is segítőt, a beteg kezével nem tudott, de a bal kezét tudta használni.

Úgy látszott, hogy nem veszik vissza a vasút szolgálatába. Ez még jobban elkésértette. Mindent elkövettem a vigasztalására, mindent megírtam, hogy dolgozhasson, hogy ne érezze magát betegnek. Mindég azon keseregt, hogy ő már ilyen tehetetlen lesz, ő nem fog tudni már dolgozni. Elindultam munkát keresni. Aztán lett két hely is, az evangélikus iskolában a férjem pedellus lett volna, nekem is akadt volna munkám, mint templomszolgának. Kaptunk volna lakást is. En ezt jónak láttam, úgy gondoltam, ezt el tudjuk végezni. Szóban már meg is állapodtunk, csak a szerződést kellett megcsinálni. De az én férjem csak a vasút szolgálatában szeretett volna dolgozni, arról nem is beszélt, hogy a salát kis hajlékát is ott kellett volna hagynia.

Igy örülőtünk. Majd mikor láttam, hogy ő csak továbbra is a vasút szerelmese, elhatároztam, megpróbálom valakivel beszélni. Az állomásfőnökségen azt mondták, mivel nem szolgálatban történt a baleset, nem vehetik vissza, pedig szolgálatban történt, mert ott fázott meg. Addig nemtem, míg valaki a hármassfőnökségen elintézte, hogy visszamehessen a férjem a vasútra dolgozni. Az illető saját maga hozta el az értesítést, hogy a férjem jelentkezhetsz szolgálatára. Ezzel megjött a férjem életkedve, és nem érezte magát olyan kifosztottnak. Felvette a szolgálatot, igaz, nem a régi, mert csak könnyebbre osztatták be, de még ez is nehéz volt. Hosszú volt az ú az állomásig. Előbb a szomszéd hordta féderes taligán, de az sokba került. Úgy segítettem rajta, hogy közvetlen az állomás mellett, a Toldi utcán kivettem egy igen kicsi lakást. Olesón kaptam, mert mások szerint vizes volt. En nem féltem tőle, tudtam, hogy csak az a baj, be volt fülledve. Egy héig fűtöttem benne nyitott ablaknál, szépen megszáradt. Kifestettem és beköltőtünk. A háziakat meglente, hogy én a lakást kitaraktottam, és az udvart, utcát minden reggel rendbehoztam. Mondták is, hogy még ilyen lakójuk sem volt. Az első havl lakbért kifizettem, a következő hónapban azt mondták, amíg ott lakunk, nem fizetünk lakbért, ez a segítség nekik mindennél többet ér. Ezért én mosásnál, nagytakarításnál mindég segítettem a két öreget, ez nekik nagyon jól jött, nekem is. A férjemnek közel volt az állomás. Még abban is segítettek, hogy a kis Misu bejusson az óvodába. Akkor ez nagy dolog volt, ilyen egyszerű ember gyermeke nemigen járt óvodába. A végén a háziak fizették az óvodai díjat is, nem emlékszem, mennyi lehetett, de biztosan több, mint amennyit most fizetnek a dolgozó emberek. A nagy baj mellett jó is volt, hogy én nem fizetem lakbért. A mi lakásunkért viszont 55 pengő fizettek. A férjem lassan erősödött, a gyerekek nőttek, majd visszaköltőtünk a saját lakásunkba.

Osszleg a gyerekek iskolába mentek. Az én Misikém is mindenáron iskolába akart menni, de nem vették fel, mert még nem volt hat éves. Sírt, könyörgött, nem akarta megérteni, hogy ő még nem mehet iskolába. Megvet-

tem neki a táskát, könyvet, palatáblát, füzetet, gondoltam, majd lesz valami, úgyis a következő évben kell neki, de ő nem engedett a huszonegyből, továbbra is sírt, könyörgött, nagyon el volt keseredve, de én is. Nem tudtam, mit tegyek, elmentem a tanítóhoz. Kértem, adjon tanácsot, mit tehetek. Akkor Neumann Sándor volt a tanító. Nagyon kedvesen fogadott, mondta, hagyja csak, hadd jöjjön, tudja, asszonyom, az ilyen lobbanékony gyerekek azok közé tartoznak, akik majd később alább adják, nem fognak tanulni. En értek az ilyen hosók leütéséhez. Majd beultem a számárpadda, onnan egy-kettőre megszökik. A többi gyerekek csúfolni fogják, ne féljen, rá se gondol többet, hogy iskolába jöjjön. De én nagyon félttem, mit kezd a gyerek, ha mégis járni fog, akkor a következő évben lesz vele nehéz. Jött a megnyitó. Az én gyermekem már korán reggel fölözik, hogy el ne késsem. Elment a többi gyerekkel. Amikor hazajött, látom, milyen boldog, csak úgy sugárik az arca az örömtől. Kértem tőle, mi van kisfiam, ugye nem kaptál ülhelyet? De igen, anyaguka, kaptam, mondta boldogan, a tanító bácsi azt mondta, hogy annak a gyerekeknek, amék nem iskolaköteles, annak csak a számárpaddban van helye, és megkérdezte tőlem, akarok-e a számárpaddba ülni. És te elfogadad? — kértem tőle. Miért ne fogadtam volna el, úgy is jó az nekem, az a fontos, hogy járhatok iskolába! Azért kértem a könyveket, hogy tanuljak, én tanulni akarok! Járt szorgalmasan, nem maradt volna itthon a világal minden kincséért sem.

Persze engem nagyon nyugtalanított, mi lesz a következő évben, nagyon sokszor érdeklődtem a tanító bácsinál. Azt mondta: én sem tudom, mi lesz, nem lett volna szabad megengedni, hogy ebben az évben járjon a gyerek! Látom, szorgalmas, tanul, figyel, még csak december eleje van, és a számárpaddból az első padba kellett ültetni!

Karácsonyra vettem neki egy képes meséskönyvet, rövid mesékkel, versekkel. Hogy élvezte! Hozzárakta a még nem tanult betűket, így olvasta ál-landóan. Ettől kezdve még nagyobb igyekezettel tanult.

Jött az év vége, a vizsga. En is mentem, nagyon izgultam, most mi lesz. Megjöttek a szülők, a vizsgabiztosok, megkezdődött a vizsga. Minden gyereket kérdeztek, az én Misikém csak nyújtogatta a kis kezét, de nem kérdeztek. Kérdi az egyik vizsgabiztos: azt a kis gyereket miért nem felelteti, tanító ur? Az meg nincs beírva — mondja a tanító. Legyen szíves kihívni, szegény kisgyerek, hogy nyújtogatta az ujjait, hadd lássuk, mit tud! Kérdik tőle, hogy hívnak? Váci Mihály! Edesapád? Őt is Váci Mihálynak! Mi az apád? Portás az állomás! Miért jársz idő előtt iskolába? Azért, mert az én apukám beteg. Mi baja van apukádnak? A jobb keze és a jobb lába bÉna. Azért járok iskolába, hogy hamar tudjak pénzt keresni, hogy anyukámnak ne kelljen eljánni dolgozni, mert ő nagyon sokat dolgozik. Segíteni akarok anyukámnak és apukámnak, nem akarom, hogy sokat dolgozzanak. Na, akkor hadd lássuk, mit tudsz? Feleltették. Mindenre meg tudott felelni. Az egyik vizsgabiztos ölbe kapta, és azt mondta: kisfiam, mindent meg fogok tenni, hogy átmehezz a második osztályba. Erre Misu sírni kezdett: én nem bukhatok meg, én tanultam, miért ne mehetnék én a második osztályba? A vizsgabiztos megnyugtatta. Megkérdeztem, mi legyen a további tencdóm. A vizsgabiztos mondta, menjek be Debrecenbe a tanfelügyelőhöz, kapok egy nyomtatványt, azt kitöltve beküldjük a minisztériumba, ott majd döntenek a gyerek sorsáról. Sok álmatlan éjszakám volt, amíg megjött a várva várt értesítés, hogy a kis Váci Mihály a második osztályba léphet. Meg volt a nagy öröm, nem is tudom, mi történt volna, ha nem sikerül, és újra csak első osztályba kellett volna járnia. Azután a harmadik és negyedik osztályt az evangélikus iskolában járta. Mindig jó tanuló volt.

Már harmadik-negyedik éves korától kezdve nemcsak a tanulással foglalkozott az én Misu flam. Agyagot gyúrt, mindent: epret, falevelet, almát gipszbe öntött. A kisebb gyerekekkel, a Laciával együtt négykézláb csuszakált egy-egy bogár után, lesték, mit csinál, tanulmányozták a bogarak életmódját. Később galambok kellettek, meg nyulak, előbb egy-egy pár, majd egyre több. Nem sokat játszottak az utcán, azt nem szerettem. Egy kicsit el-elengettem őket, de az ritkán fordult elő, mert mindég tartottam libákat, és azokkal kellett kijárni, meg ott volt előttem a lovarda, őket az kielégítette, ott sok mindent lehetett látni a lovaglásból kezdve mindenféle paradéig. Egész nap elnéztek, nem egyszer meg a libáik is ellovagoltak tőlük. Ilyenkor volt aztán sírás, keresés.

A harmadik osztályt is jó eredménnyel végezte el Misu flam. Közben foglalkozott a galambokkal, nyulakkal, volt gerléje is. A tornácón az egyik asztalon galambnak, a másikon gerlének volt kalitka. Mindég könyörgött: anyuka, tessék csinálni kalitkát. Fogtam magam, és csináltam a két gyerek örömeire egy galambdúcot. Kétszintes volt, két oldalán hat-hat lyukkal, a padlásán egy-egy bejárattal, még az úgynevezett kontyolást is megcsináltam — ez olyan befejező forma — egy kifaragott deszkából. Szépen lefestettem szürkére, a befejező kis toronyszerűséget pirosra, a bejáratozatot pirosra és zöldre olalfestékkel. Körül sétáltól is csináltam. A gyerekek a keresztanyjuknál voltak nyaralni, a férjem se tudta, hogy min mesterkedek. Csak amikor elkészült, akkor mondtam neki, hogy mit csináltam, segítsen alját csinálni. Amikor megmutattam, örült is, el is szomorodott. Mondta, mért nem szóltál, mit csinálsz, hátha tudtam volna segíteni valamit. Azzal nyugtattam,

„Szaradok, törödöm!”

„Fürtös, láncos, táncos, nyalka”

kutat és hozzá kútgémet. A deszkában mindennek a helyét kifürészelte, és ennyivel mindent beragasztott. Ezenkívül sok szép lombfűrész munkája volt.

Mindég el volt foglalva, sokat dolgozott. Már a negyedik elemiben elkezdett naplót írni. Nem mindennap írt, csak ha valami fontosabb esemény volt. Egyszer a tanító nem hitte el, hogy ő írta a dolgozatot, megbüntette és csak később, amikor benn az iskolában is olyan kitűnő dolgozatot írt, akkor hitte el, hogy az övé. Azután még segített is neki olyan könyveket válogatni a könyvtárból, amelyekből a legtöbbet tanulhat.

A polgári iskola négy osztályának elvégzése után mindenáron tovább szeretett volna tanulni. Érettségizni akart. Elment beiratkozni a Kossuth gimnáziumba, de nem vették fel, amikor kiderült, hogy csak egy kis állású vasutas gyereke. Ekkor azután beiratkozott a liceumba. Itt is érettségizni kellett, de aki akart, az ötödik éven tanító lehetett. Tanultak zenét, éneket, rutén nyelvet is. Végül, mint kántortanító végzett. Az ötödik év egy részét, mint gyakorló évet Dunántúlon, Decsen töltötte. Nehéz volt megszokni, mert ezen a vidéken Nyíregyházáról csak hárman voltak, elég távol egymástól: a Mihály fiam, Lakatos Árpád és Pápai Mihály. Találkoznai is csak nagyon ritkán találkoztak. Így a fiam a könyvtárral maradt, de nagyon szeretett olvasni, még Nyíregyházán, a megyei könyvtár igazgatójától kapott nagyon sok jó könyvet és tanácsot az olvasáshoz.

Amikor a tanítás Decsen befejeződött, hazajött a képesítő vizsgákra, majd elment Bajára egy egyhónapos tanfolyamra. Ott fürdés közben megfázott, beteg lett és még itthon is soká feküdt. A képesítő vizsga után II. Manda-bokorba helyezték ki tanítani.

Ez nagyon öreg iskola volt, az evangélikus egyház iskolája. Volt benne két szoba, konyhás tanítói lakás. Egy szobát berendeztünk a legszükségesebb holmival, de a konyha majdnem üres volt: egy stélászi, két hokkedli, egy asztal, az egész lakás kongott az ürességtől, főleg a magánytól. Így kezdte meg az életet a félig berendezett, mesteregerendás, petróleumlámpával világított, öreg tanyasi iskolában. A lakás valahogy meg volt oldva, de a legégetőbb az étkezés volt. Az apja, meg az öccse minden második, vagy harmadik nap biciklivel kiment hozzá, vitt ennivalót. En csak gyalog tudtam menni, ha kimentem, sokszor úgy találtam meg az ennivalót, ahogy kiküldtem. Nagy gond volt ez nekem, nagyon elszomorított, hogy nem lehetek ott vele. Mondtam neki: Misukám, kérjél meg valakit, adjanak kosztot, megfizetjük. Ment ő több helyre, hogy vegyék fel kosztra, de mindenütt azaz fogadták, hogy nem tudunk mi úgy főzni, ahogy a tanító úrnak kell, meg nem is érünk rá. Nem tudtam mit kezdeni.

Egyszer az iskolában istentisztelet volt. Olyankor neki is ki kellett menni, harmóniumon kísérte az éneket. En éppen jinn voltam nála. Jöttek az emberek, neki kellett fogadnia őket. Jött a lelkész, Solymár János, ő prédikált. Mikor vége lett a prédikációnak, akkor mondta a lelkész: emberek, itt tenni kell valamit, a tanító úrnak enni kell! Vállalja el valaki a kosztolását. Csendő. Na, nincs senki, aki kosztot ad? Itt az édesanyja, megbeszéljük, és ő kifizeti a kosztot! Senki sem szólt. Újból kérte őket a lelkész úr, senki. Na, emberek, ez azért nem szép dolog! Ha a tanító úr itthagylja az iskolát, akkor nem lesz, aki tanítsa a gyerekeket!

Erre feláll az egyik asszony, Pilinszkiné: én minden héten adok egy nap kosztot a tanító úrnak. Utána a Garainé vállalt egy napot, akit én is nagyon kértem, már előbb, hogy fűzzön a fiainak. Hetenkint egy napot vállaltak többen, a végén úgy döntöttek, legyen sorkoszt. Ezt én nem akartam. A fiam rögtön kiment a tanteremből, olyan lett, mint a meszelt fal, csak annyit tudott szólni: anyám, én ezt nem bírom. Nem tudtam mit csinálni, visszamentem a lelkészhez, kértem, hagyja az egészét. Erre az asszonyok felzúgtak: addig jó volt minden egy kezdő tanítónak, maguk talán különbek? Mi is tudunk főzni, nemcsak a tanító úr, néni! Ezzel abbamaradt a vita, de hífnő már vitték az ételt. Mi is vittünk, akkor már ebédelt a fiunk. Mondta az öccsének: mond meg anyukának, ne idegeskedjen, nyugodjon bele, úgy hordják az ebédet, mint a dinnyecsésznek.

Nekem nagyon fájt, nem tehettem semmit. Nagyon megbántam, hogy nem engedték a tanárképzőbe. Azt mondta az apja: dolgozz legalább egy-két évet, legyen egy kis pénzed, akkor nem bánom. Akkor még az öccse kereskedelmibe járt. En nem bántam volna, ha Misu elment volna Szegedre. Már mindene el volt készítve, az iratok is, minden, csak a felvételre kellett volna mennie. De mindannyian féltünk, hogy nem bírjuk a költségeket, és akkor minden abbamaradt.

Azután jött a világégés, a nehéz helyzet. Az én drága Misukám megnyugodott, hogy így kell neki tovább tanítószkodni, tanított és ette a sorkosztot. Szerencsémre az egyik tanyasi kislány férjhez ment. Kértem a fiatalokat, hogy menjenek a fiamhoz lakni, kaphak egy szoba-konyhát, nem kell fizetni, és még fűtést is kapnak. Szenet, fát vittünk nekik, én adtam a főzéshez mindent, Petrikovicsné, a Mariska főzött: így búcsúzott el a fiam a sorkoszttól.

Igen, de azután jöttek a bombázások, mi is kiköltöztünk. Valameddig csak bírtuk, de amikor már a várost is ostromolták, csak felfutottunk a kis otthonunkat. Persze, amikor az oroszok bejöttek, és utána ki kellett mennünk, pár napig a város külterületén folytak a harcok, mindenki menekült, aki csak mehetett. Szerelvény szerelvény után ment. Nagyon féltettem a két fiamat. En nem mentem sehová, de a két fiamnak csomagoltam. Menttem volna őket, mert szedték össze a fiatalokat, férfiakat, vitték a leventéket. Egy tehervonattal szöktek el Balassagyarmatra. Ott Misu fiamat Csesztvére kinevezték kántortanítónak. A csesztvei iskolában laktak az öccsével, majd a két Tornaai gyerekkel, egyik pár napos házaspár volt, a Tornaai Misa. De így legalább nyíregyházi ismerősök közt voltak. Mint csesztvei kántortanítónak, jó helye volt a Misu fiamnak, amíg a németek ki nem dobálták őket az iskola épületéből. Utána a jegyzőék fogadták be a társaságát, és ott voltak addig, míg kifüggesztett hadparancsra be nem kellett vonulni 94. decemberében. Akkor Misu fiam munkaszolgálatos volt. András fiam ott maradt Csesztvén Tornaai Mihállyal és fiatal feleségével. Misu rájuk bízta az alig 16 éves öccsét.

Mikor a front átvonult, az erdőbe kellett András fiamnak járni, utat fűtettek, fát vágta. Itt ismerkedett meg egy szabóval emberrel, aki hívta haza, hogy a parancsnokságon majd kaphak orosz dokumentumot, amivel nyugodtan nekilindulhatnak az útnak, de bizony nem kaphat semmiféle dokumentumot, hanem vitték őket mindenféle löszert pakolni, dolgozni. Így dolgoztak karácsonyig, mindég hideg magtárakban aludtak. Karácsony előtt jött hozzájuk egy orosz őrnagy, kiválogatta a fiatalokat, diákokat és hazaküldte őket. Mondta: nektek tanulni kell, menjetek haza! Így érkezett meg az András fiam karácsony hajnalán. En neklem sirtam, kértem mondania, hol hagyta Misut. Az édesapja nem ismert rá a fiára, húzott el tőle, azt hitte, megőrültem. Nem esuda, hisz olyan összetévesztődött, rongyos volt András, hogy nekem is csak a szívem súgta, hogy ez az én gyermekem.

Izgalomtól égve kérdeztem: hol a hátyád? Nehéz volt neki erről beszélni. Elmondta, hogy vitték el többedmaszával, azóia nem tud semmit róla. Örjöntem. Nem lehet leírni, amit mi akkor kiálltunk. Egyetlen egyszer mondta valaki, hogy látta Misut, amint egy munkásszázadban menett, de nem tudta megmondani, hogy hol és hová. Eltűnt a nagy bizonytalanságban. Nagyon félttem, hogy összefazva jön haza és betegem. Amitől félttem, be is következett.

András fiam járt tovább a kereskedelmibe. Vártunk a Mihály fiamat. András vigasztalgotott bennünket, igyekezett erőt, lelket ünteni belénk, már csak ő volt a vigaszunk.

Az idő telt, eljött a tavasz, a mi drága Mihályunk nem jött. De egyszer mégis viszontláthattuk. Kileneszáznegyvenötös április tizenkilencedikén, délelőtt tizenegy órakor esenget valaki. Egyedül voltam, nem tudtam, ki jöhet. De a kutyája már tudta, hogy megjött az ő kedves gazdája! Jön a kutya farkosálya elem, ugat, megfogja a kőtenyem sarkát, és szabályosan húz az utcaajtó felé. Öszintén bevallom, ha a kutya nem jelzi, hogy ősmérés vár odakint, talán nem is nyitok ajtót, hisz abban az időben sok minden történt. Kinyitom az ajtót, uramisten, az én várva várt gyermekem. Átölel, nevet, kérdi: megijedél? Édes jóanyám, most már ne sírj, itthon vagyok, többet

hogy én ezt meglepetésnek szántam, csak abban segítsen, hogy szerezzünk egy oszlopot, és felrakjuk. Átmentem a szomszédhoz, kértem, adjon el egy oszlopot. A Józsi bácsi azt mondta: na, ha annak a két gyereknek akarás örömet szerezni, ahhoz hozzájárulok, de azért kérdezd meg a feleségemet. Gyegyinszki néni — mondom — tessék eladni nekem egy oszlopot. Minek az neked? Mondom neki, minék. Erre ő: még mi a frászt ki nem találás, mit kell a kölyköket úgy elkenyerezteni, csak elrontod őket! Na-na — mondja a szomszéd bácsi —, ha nekünk nincs is gyerekünk, attól még hadd örüljön az a két gyerek! Hát adja el azt a fát, de ide ne jöjjön az a galamb, mert mind megbirom! Igértem, hogy nem lesz annyi, hogy Gyegyinszki néninek is jusson, de azért adok majd néha egy-egy párat.

A másik szomszédban volt két fiatalember, a Rományik Jani, meg a Miska, őket hívtam, segítsenek felállítani a galambdúcot. Jöttek szívesen, mondták, hogy majd ők is segítenek fogni galambot. Amikor helyén volt a galambdúc, elmentem a két gyerekért. Azt az örömet, újjongást, nem lehet leírni! Nagyon boldog volt mind a két gyerek! Mi ketten az édesapjukkal talán még jobban örültünk. Ennekem az egész gyermekkoromban nem volt semmi örömmöm, csak szenvedés jutott, azért tettem meg értük minden tőlem telhetőt. Nagyon boldog volt galamb és galambdúc, a gerlének ka icka, akkor nyúl kellett. Vettem egy pár nyulat, de annak már nagyobb ház kellett. Nem volt hozzá deszka, meg ahhoz már egyedül nem mertem hozzáfogni. Az édesapjuknak nem akartam szólni, mert az ilyen munka mindég nagyon elkeserítette, mióta a jobb keze béna volt. Azelőtt semmiség volt ilyesmit megcsinálni, de most semmi se ment úgy, ahogy régen. Csináltam egy sarkot a fászkamrában a nyulaknak. Most már volt nyúl is, nyúlház is, liba és kacs mindég volt egy pár, de ez nem zavarta a gyerekeket a tanulásban, szerették az állatokat. Arra is jutott idő, hogy Misu az akkor első elemista öccsével, Andrissal foglalkozzon. Ez csak az elsőben volt szükséges, mert ő is jól tanult.

Ettől kezdve Misu minden nyáron járt a tanyára csépléskor a húgomhoz, Kósáékhoz és a szomszédokhoz, összeszedte a cséplőgépet alatt, visszamaradt oszút. Hívták, gyere Misike, szedd össze, de neki mindég csak az alját engedték már felszedni. Azért összeszedett annyit, hogy egy kis pótlással elég volt a jószágainak. Különösen egyik galambját, egy angolbegyest szerette nagyon, az olyan szelíd volt, hogy mindég a vállára szállt.

Amikor Misu fiam elvégezte a négy elemi, beíratam a Jókal Polgári Iskolába. Ott is elég jól tanult. Ekkor már több volt a kiadásom, az öccse, András is járt iskolába — majd később ő is a Jókalba. Ide már sok minden kellett a könyveken, füzetekon kívül is. Rajztábla, rajzlap, lombfűrész és hozzá deszka, a ruházásuk is, ahogy nőtek, egyre többre került. De láttam, hogy szorgalmasak, szeretnek tanulni, hát nem vontam meg tőlük semmit. Misu egy egész tábla lombfűrészdeszkaért, és amikor megkapta, csinált egy egész csikóstábot. Olyan nyolcvan centis négyzetgömbbe lehetett a deszka, ez volt a legelő, erre csinált vagy száz lovat, különböző színekre szépen kifestve, belakkozva. Kifűrészelt és festett csikóst, bojtárt, karamot, kunyhót,

nem hagylak itt benneteket! Ugye nagyon sokat szenvedtetek? Igen, sokat, de most beszélj magadról! Rólam nincs mit beszélni, annyi az egész, hogy most már itthon vagyok! Ahogy örülünk egymásnak, kérde: Laci, hogy jött meg? Alig hangzott el a szava, újból csengetnek. Mihály fiam meggy ajtó nyitni, hallom, a két fiam ujjongva örül egymásnak. Másnap jött volna az apjuk haza szolgálatból. A fiúk rögtön mentek, vitték az édesapjuknak a nagy örömhírt, és az ebédet. Szerettem volna látni őket, hisz ez a három ember volt mindenem, érték életem, érték küzdöttem, ők voltak az életem egyetlen célja.

Másnap Mihály fiam jelentkezett a tanfelügyelőségen. Azt mondta neki, mivel egyházi tanító volt, menjen oda jelentkezni. El is ment. Kitétték a Bálint-bokri iskolába. Mivel már alig egy hónapig kellett tanítani, ott vizsgáztatta a gyerekeket a Bálint-bokorban. De mire az iskolában végzett, már láttam, hogy nincs jól. Mondtam is neki, hogy menjen orvoshoz, de ő erről nem szeretett még beszélni sem. Majd szeptember másodikán nagyon rosszul lett, harmadikán bevittük a debreceni klinikára, a belgyógyászati osztályra. Ott azt kérdezte tőlem Rót professzor úr: mit akar, a maga fia olyan, mint az élet. Nagyon kértem, vizsgálja meg, mert én tudom, hogy nagyon beteg. Erre mondta: nem látszik meg rajta.

Megvizsgálta. Behívott. Igen, jól mondta! Befektetem a fiát kivizsgálásra, nem gondoltuk, hogy ilyen súlyos beteg! A vizsgálat után belázasodott, hosszú napokon keresztül negyven-nyegeny fok jázzal feküdt. Annnyira súlyos lett az állapota, hogy megmondta a professzor, hogy zöldmandula nagyságú kövek vannak mind a két veséjében. Meg kell műteni, igen, de addig nem lehet, amíg negyvenet mutat a hőmérő. Penicillin kéne, de a klinikának nincs, próbáljunk szerejni. Hirdették újságban: ha valakinek van, életmentésről van szó. Kaptunk címekeket: Miskolc, Eger, Debrecen, de leg-többet inkább községekben. Utaztam mindenfelé, ahonnan értesítettek, két-három grammot kaptam egy-egy helyen. Sikerült annyit szerejni, hogy lát-talanították, de akkorra már nagyon legyengült. Azt mondta a professzor, meg kell műteni, mert így biztos a halál, de ő nagyon bizott a műtétben. Azt mondta nekem, kérjem a Lőszlip professzor urat, ha van menetség, az csak a Lőszlip professzorban van.

Kértem Rót professzort, beszéljen velem. Mondta, hogy ő már kérte, de nem vállalta. Mondta: próbáljon vele maga beszélni! En el is mentem hozzá. Mikor elmondtam jövetelem célját, rögtön mondta, hogy ő nem vállalta, de én makacsul ragaszkodtam hozzá, naponta kétszer, háromszor is elkaptam és könyörögtem neki, vállalja a műtétet.

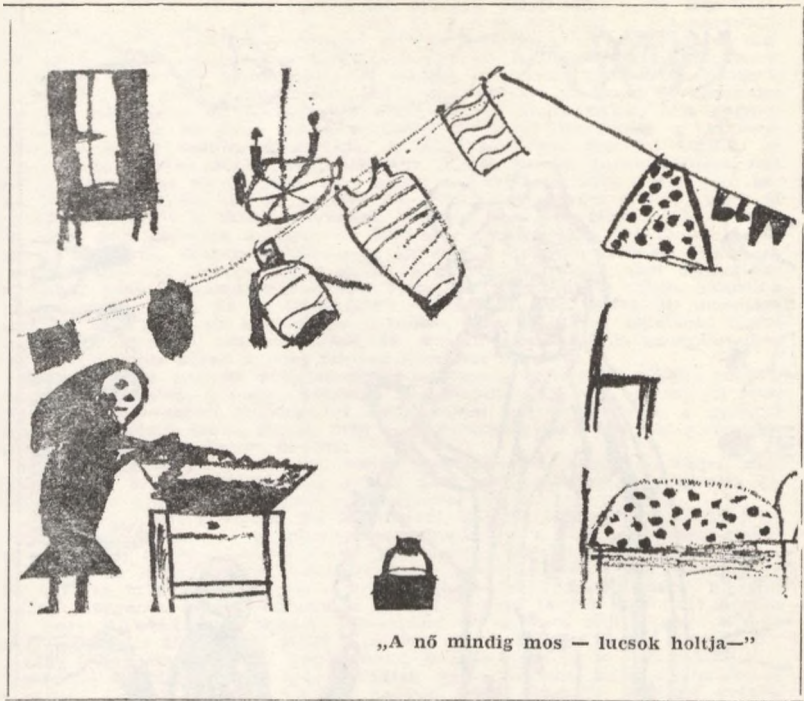
Már ha meglátott, menekült tőlem. Egy egész héten jártam utána, és könyörögtem. Már nemegyszer azt mondta: asszonyom, nem akarok a gyermeke gyilkosa lenni! Ertsse már meg, félek magától, olyan mint egy kísér-tet, úgy jár utánam. Hagyjon békében. En könyörtelenül kitarítottam, és még makacsabban könyörögtem. Már amikor nem bírta tovább — az irodájában letérdelve kértem —, megfogta a kezem, azt mondta: álljon fel, asszonyom, megnyerte a csatát! Honnan szedi azt a nagy bátorságot, azt a nagy hitet? Annnyira bizik benne, hogy sikerül a műtét? Igen, professzor úr, én hiszem, hogy sikerül, nagyon kérem, minél előbb tessék megműteni. Ő azt mondta: jó, még ma konzultálunk. Két nap múlva mondta: elődöntöttük, három, négy nap múlva megműtöttem a fiát, de magának és a férjének alá kell írni egy nyilatkozatot, hogy a szülők felelősségére lett megműtve Vác Mihály! Meg-köszöntem. Ő erre azt mondta: ne köszönje, mert ha nem sikerül az operá-ció, akkor engem ne nevezzen a gyermeke gyilkosának, mert maga köny-szerített rá. Amikor műtötték, én kimentem a parkba, egy spírlabokor alá terdeltem és nagyon, nagyon imádkoztam. Kértem az Istent, segítse meg Lőszlip profot, hogy sikerüljön a műtét. Egyszer csak jön maga a profesz-szor, megfogta a kezem, mondja, keljen fel, a fia meg van műtve. A te-nyerén hozta a veséiből kibányászott követ, ideadta. Együtt mentünk be a kórterembe. A férjem ott állt a fiam ágya végében.

Mondja a professzor: asszonyom, átadom a fiát, most már hazamehet-nek! A férjem hazament, én természetesen ottmaradtam, a kórterem ajta-ját bámultam, és vártam, mikor szökhetek be. Az ágya a kórterem közepén volt. Egyszer jön egy nővér, hozza az állványt. Infúziót kapott a fiam. Nem engedtek hozzá bemenni, hisz férjosztály volt. En fogtam magam, elmen-tem a professzor lakására, csöngtettem. Mikor meglátott, nagyon dühös lett. Kérde, mit akarok. Mondom, szeretném a gyereket külön szobába áttétni. Nincs külön szoba, mondja. Mondom van egy a női osztályon. Azt mondja: hogy kéne elvinni, női osztály! En újból kértem, mit számít az egy ilyen sű-lyos betegnél. Ertsse meg, nem lehet! Professzor úr, én innen addig el nem megyek, amíg nem tetszik telefonálni az osztályos orvosnak, hogy tegye át az üres különszobába! Rám ordított: menjen innen, nem lehet, meg akar írjénitni? Miből fogja fizetni? En mondtam: nem az az érdekes, csak át le-gyen fektetve, mert én itt akarok maradni vele. A felesége mondta neki, telefonálj, látod, hogy nem fog addig elmenni. Úgy is volt, telefonált, aztán mondta, menjen, mire odaér, a fia is ott lesz a különszobában. Mire vizs-zszamentem, tényleg ott volt már a fiam a különszobában. Még nem eszmélt. Ezés éjjel vele voltam, vártam, hogy mikor tér magához, ott álltam az ágya mellett. Egész éjjel nem jött senki, se nővér, se orvos. Mikor kezdett ébredni, nagyon rosszul volt, kerestem az orvost vagy legalább egy nővert, nem találtam. Egyetlen orvos és nővér volt az egész vonalon, azok is mű-töttek. Ez így volt: nem volt elég orvos, nem volt fűtés, nem volt mit főzni a konyhán. Nem voltak ablakok, redőny, üveg ésszetörve, szétroncsolva, nem volt szén, alig annyi volt, hogy a villanyenerciát tudják fejleszteni. En úgy fűtöttem, itthonról hoztam egy kis rezsót, azt az éjjelszekerénre álli-tottam, és a beteg fiam köré meleg vízzel megtöltött üvegeket raktam.

A professzor kérte a betegek hozzátartozóit, akik tehetik, hozzanak étel-miszert, természetes nyers állapotban és szénét. Nem volt a klinikának semmije, csak a roncsolt pavilonok. Az én férjem is hozott egy-egy fél zsák szénét, az ablakokat papírral ragasztottuk be. A háború alighogy betelez-dött. Mindenütt romok. Aki akkor még nem is élt, az hába látja a tővében. Fiam nagyon beteg volt, nagyon sokat szenvedett. Ápolgattam. Ha jöt-tek a látogatók, mindég mondta, ne engedjük, hogy őt csodálják. Nagyon rossz állapotban volt. Vízükör mindig kérdezte az orvost, meg fog-e gyó-gyulni. Vizsgálták, igennel válaszoltak. Volt rá eset, hogy könyörgött: anyám, ne hagyj itt meghalni! Mindég mellette voltam, minden pillanatban kellett valami. Két ágy volt, az egyik az övé, a másik az enyém lett volna. De én talán csak háromszor vagy négyyszer fektüdtem bele. Akkor is csak azért, mert az édesapja volt vele, ő adott neki vért, azért kellett neki is ott lenni. Volt egy lány Nyíregyházáról, orvostanhallgató, Kreesák Csöpl, ő is adott egy párszor vért a fiamnak, ő volt a leggyakoribb látogatója, nagyon kedves teremtés volt, sokat vizsgáztala.

Elmúlt egy hónap, elmúlt két hónap, már átmentünk a harmadikba is, semmi javulást nem tapasztaltam. Drága Mihályom nem javult már én is csak nagy nehezen bírtam, már engem is gyógyszereltek. Az infúzió után a fiam két lába elalijogodott, nem gyógyult. A professzor mondta, hogy amit lehet, megtesznek, de itt már más megoldás nincs, amputálni kell a lábát. Nem tehetek egyebet, én mondtam már magának, hogy engedélyez-zék, írjanak alá, hogy amputáljuk le a lábát!

En mondtam: tessék hazaküldeni, ő már ilyen állapotban nem bír ki ilyen műtétet. Különbem nem is engedem, én hiszem, hogy meg fog két láb-bal is gyógyulni! Mindene elkövetek, de a lábait nem hagyom levágnatni! Akkor vigye haza, nem tudok vele más tenni! En mondtam: ez nem kö-vetkezik be, ha steril az infúzió. Még maradtunk tovább, elkövettek mind-ent az orvosok is, de gyógyszer nélkül nem tudák őt sem gyógyítani. Majd egyszer, úgy december közepén táján, mondja a professzor: édes asszonyom, meg kell hogy mondjam magának nagyon reménytelen a fia helyzete, gon-doltam, jobb volna, ha hazavinné, otthon jobban tudja ápolni, hisz maga már tudja a beteget ápolni. Ha bejön a férje beszéljék meg, hogy lehetne megoldani a szállást, egy parasztszekeret kibélelni szalmával, dunyhával, hogy kényelmes is legyen, meg se fázzon, rendben hazaérjen. A férjem be-szélte a sógorommal, elintézték mindent, dunyhát, bundát raktak a szekérbé. Nem szívesen jött a Kósa bácsi, még akkor nagyon rossz volt az út, és sok

„A nő mindig mos — Iucok holtja—”

kóbor idegen kószált az országutakon. December huszonegyedikén eljöttek értünk, délelőtt érkeztek, délután kettőkor indultunk. Olyan gödrös volt az úttest, hogy csak lépésben jöttünk. Hatházon kapott a beteg egy injekciót, kapott enni, és újból betakargattuk. Elindultunk. Nagyon hideg volt. A csillagok valósággal szikráztak. Kósa és a férjem végig gyalog jöttek, a ló fázott. Alandóan fogni kellett a kantárt, hogy a ló lépést jöjjön. Hol egyik, hol a másik ugrott fel a kocsis oldalára, hogy egy kicsit megpihenjen, de a lónak mindig kellett fogni a zabotját, mert meg-magurott, olyankor nagyon döccent a kocsi, ez szörnyű fájdalmat okozott a gyermekemnek. Az édes-anya sokat megkérdezte tőle: nem fázol, nem vagy éhes? Olyankor megszo-rongatta a kezét, és átadta az én szavalmat is. En elől ültem, az ülésen, tartogattam a gyeplőt, be voltam pakolva, de így is majd megfagytam. Az a tudat gyötört, hogy egy nagyon nagy beteget viszünk, az öröm összeke-veredett bennem az ürömmel. Nem tudtam, mi lesz a vége, hazaérünk-e a gyermekemmel. Ment a kis karaván a csillagos ég alatt. Mindentől kivilági-tott ablakok, örömmel megtelt házak, kívülről nagy csend, csak a kutyák csaholása hallatszott, és a fagyott hó recessége. Nagyon szomorú menet volt ez. Mindenkinék öröme volt, megszületett a megváltó, csak mi kóboroltunk a pusztában. Mint valamikor régen a pásztorok: ők keresték a jászlat, mi kerestük az otthonunkat.

Kértem a férjemet, hány óra van. Gyufát gyújtott, megnézte az óráját, hajnali négy óra, most már hamar hazaérünk. Őt órára hazaértünk. Nagy meglepetésünkre sokan vártak, rokonok, szomszédok, természetesen a ki-sebbik fiam, András is. Kaput nyitottak, beértünk az udvarba, leszedték a betegről a takarókat. Tanakodtak, hogy kéne a szobába bevinni. Mondtam, vegyék le a kassal együtt, mert másképp nem lehet. Kihúzták a kassát, úgy vitték be a szobába, ott megfogták a lepedő négy sarkát, áttették a sezlóra. Jól be volt fűtve. Igen, de most hogyan tovább, kétnapos ünnep, se orvos, se patika. En ugyan kértem három napra való gyógyszert, de kötszer nem volt. Igaza volt a professzornak, jobban tudtam itthon táplálni, és ami a legfontosabb volt hozzá, jó melegben fektüd.

Elmúltak az ünnepek, elmentem orvost keresni. Doktor Simon Jenőt ke-restem fel, ő ajánlott egy pár sebeszt, mind a kórházban dolgozott. Egy szájszebeszt vállalta a közezését, így ez már ment egy darabig.

Szerencsére volt egy orosz, aki már többször érdeklődött a fiam hogy-léte feől. Még mielőtt a fiam bement volna a klinikára, egyik alkalommal az udvaron játszott a harmonikáján. Arra jött két orosz. Meghallották, be-csengettek. Mire a kapuhoz mentem, már benn is voltak. A fiam nem tette le a hangszert: szép nagy harmonika volt. A két orosz mondta, jászson. Ő játszott, játszott a Katjusát, a Jablonkát. Nagyon szépen játszott, többször megismételték vele, aztán eljátszotta a Kék Duna keringőt. Az egyik orosz letérdelt, átölelte Misa két térdét és elmentek. Még jöttek kétszer, de aztán már nem találták itthon, sajnos már akkor a debreceni klinika lakója volt. Jöttek többször érdeklődni, hogy ők tanulnának harmonikázni. Mondta a férjem, hogy velünk van Debrecenben a harmonika. De aztán is jöttek, ér-dekelte őket a Mihály hogyléte.

Mikor már itthon voltunk, akkor újból járogatni kezdtek hozzánk. Ho-zott az egyikük vattát, kötszert, steril gézt. Többször is jött, már tudtuk a nevét. Jött Názár olyankor is, amikor az orvos kötözte a fiamat. Ilyenkor mindég haraggal ment el a Názár. Mondta: mamika, Miska nem gyógyul meg, nem jó magyar orvos.

Egyik alkalommal megint végignézte a kötözést. Akkor mondta az or-vos, többet nem jövök, kötözzé maga, vagy vigyék a kórházba. En összetett kézzel könyörögtem. Az orvos csak ennyit mondott: nem bírják fizetni, nem jövök, így is már négy és fél liter olajjal tartoznak, ez három kötés. Mond-tam, megyek cserélni olajért, csak jöjjen. A doktor úr: nem jövök, azért a másfél liter olajért nem fogok idebiciklizni. Elment. Kérde az orosz: mamka, mit mondott? Mondom neki. Káromkodott, és azt mondta: én kezelem a Mi-sát! Misa, én gyógyítlak! A fiam megijedt, anyám, ne hagyj jobban tönkretenni. Azt hiszem, nem kell magyaráznom, mit éreztem. Kikísértem az orvost, újból mondja, hogy ő jön. Gondoltam, mondtam is a fiamnak: nézd, nem tehetek semmit, a kórházba nem engedlek, az tragédia lenne. Próbáljuk meg az orrossal! En magam is lekezelélek, de ezt nem szabad megtennem. Majd én figyelem, hogy csinálja a kötözést, ha nem jól, akkor kérünk tőle köt-szereket, és én foglak kötözni. Másnap jött az orosz. Hozott kötszert, gyó-gyszereket és egy nővert. Hozzáfogott a kezeléshez. Csak néztek. Amikor le-vette a köpenyét, láttuk a vállán a sok aranycsillagot, akkor tudtuk meg, hogy sebesorvos. Amíg mosakodott, elmondta, hogy az éjjel mennyi lábát és kezét amputált. Most a kezét meleg vízben, benzinen, tisztaszeszen, így fogott hozzá a kezeléshez.

Előbb adott a betegnek egy injekciót, egy kevert port. Nem jajaított az én fiam, ő is látta, ez tisztán, sterilen dolgozik, nem kellett könyörögni, hogy ne szagassza fel a sebeket, mint a másik orvos. Az orosz aztán jött mindennap, kötözte, és amikor először rendbe hozta, úgy elaludt a fiam, hogy másnap este ötkor ébredt. Kérde, hány óra. Mondom, este öt. Ennyit aludtam két óráról? Na, meg ennyit se aludtam régen! Nem bizony, fiam, mert ez már másnap este öt. Nem hiszem, ez lehetetlen. Volt itt Názár? —

„Három király mi vagyunk”

kérdi. Igen, volt, azt mondta, ne keltsünk fel, jobb az alvás, a pihenés, mint az evés, ha felebredsz, jobban fogsz enni! Így is volt. Olyan jól evett az én gyermekem, hogy egész betegsége alatt ilyen jól soha. Kezdtél szépen javulni, már sokat játszott a harmonikán is. Egyszer bejelenté Názár: Mísa, most már járnod kell, mert lebénul a lábad. Fogták, felállították a kisebbik fiammal. Nem bírt megállni, olyan volt a két lába, mint két rongydarab. Negyedóránként állította fel vagy háromszor, aztán másnap újra kezdte. Mindennap egy picit erősödött. Eleinte úgy kellett kivinni, semmi erő nem volt benne. Senki sem hitte, hogy életben marad, csak én. Az erős hit, akarat megtartotta. Nagyon nehéz volt számára ez a tél. Az ablakhoz tettük a fekvőhelyét, legalább az ablakon át látta a világot. Nem sokat látott belőle. Olvasott, rádiózott, harmónikázott, így teltek a napjai.

Egyszer a Mandán végigfutott a hír: meghalt a tanító úr! Jönnek az emberek nagy tisztelettel. Kopognak. Helyet kínálok őket, leülnek. Újból kopognak, azokat is elültetem, azután már csoportosan érkeznek. Ünnepek után voltunk, kínálok őket egy kis maradék kaláccsal. Ők csak ülnek, jeltelve állnak. Nem tudtam elképzelni, hogy ennyien jönnek látogatni a betegre.

Egyszer csak megszólal az egyik ember: már ne tessék haragudni, tanító néni, hát nem innen lesz a temetés? Kérdem: drága jó emberek, milyen temetésről beszélnek? Hát... hát a tanító úr temetése. Ekkor is nagyon erősnek kellett lennem. Hála Istennek, még él, ott fekszik a belső szobában. Ezeket az embereket látni kellett volna, milyen meghatódottan nézett rám mindegyik. Egyenként néztek be az üvegajtón, minden egyesnek az volt a válasza: hála Istennek. Nem tudnám megmondani, hányan voltak, csak arra emlékszem, amilyen szomorúan jöttek, olyan boldogan mentek el. Azt hittem, hogy az én fiam ájszik. Bementem hozzá. Persze ő mindent végighallgatott. Nagyon ki volt sírva a szemem, nem tagadhattam le, hogy sírtam. Még ő vigasztalt: ne sírj, anyám, kiálltunk mi már ennél nagyobb kínokat is.

Ezután jöttek a tanyáról látogatni, hoztak tejet, tojást, kértek, tessék a tanító úrnak elkészíteni, hadd erősödjön és jöjjön tanítani. Abban a tanévben, sajnos, nem sokat tanított, csak az utolsó hónapot. A vizsgák előtt ment ki tanítani a Mandára, nem egészen gyógyultan. Elvégezte a vizsgákat, akkor nyáron sokat pihent. Összel újra kezdődött a műtét. Az első műtétnél a jobb veséjéből vették ki a köveket, a következő műtét a bal vese volt.

Ez már negyvenhat volt, ez már nem volt olyan hosszadalmas, most csak az őccse volt vele benn a klinikán. Akkor már közös kórteremben feküdt, az őccsének adtak egy gyerekágyat, abban aludt, de a lábai kilógtak az ágyból. En mindennap bejártam hozzájuk. Ezután a műtét után csak két hónapi bentlétre szorult. Negyvenhétben újabb műtét, mert az elsőnek operált veséje eltályogosodott. Negyvennyolcban tüdő- és mellhártyagyulladás után beszűrődés és kaverna. Az erős diétázás és csökkent ellenállóképeség miatt. Aztán a sok sztreptomincin, az segített rajja. Bent fektett az Augustia szanatóriumában. Amíg még lthon volt, elég lett volna neki negyven gramm sztreptomincin, de mikorra bejutott a szanatóriumba, akkorra hatvan gramm kellett. Mire a hatvanat összeszedték, a fiam állapota sokat romlott. Ahol volt csak egy gramm is, elmentünk érte, községekbe, falura. Leginkább olyan helyen kaptunk, ahonnan sokan díszdíáltak. Akkor ezért a sztreptomincinért tudtak a legjobbat kiesavarni a rászorulókból. Csak akkor fogták hozzá a fiam kezeléséhez, amikor már megvolt a kilencven gramm. Ez is nagyon nehéz volt. Soha nem törődtem azzal, honnan lesz rá pénzem, semmi nem számított, csak az, hogy a fiam meggyógyul, ami ha nem is teljesen, de megtörtént, és tudott dolgozni. Csodálatos volt. Azután még kiment tanítani a tanyára, de nemsokára behozták a városba. Előbb a négyes iskolában tanított, aztán a Kossuth gimnáziumba küldték, magyar órákat adott. Majd áttették a kertészeti iskolába nevelőnek, az itteni kollégium igazgatója lett, rövid idő múlva a kollégiumok előadója. Nagyon sokat dolgozott, egész éjjeleket ébren töltött, törte a fejét, hogy is tudna többet és többet tenni a dolgozó emberek gyermekeiért.

Sokat járt Pestre. Egyik alkalommal, mikor vitte fel a jelentést, dolgozott a vonaton is. Nyáira fáradt, álmos volt, hogy nemsokára írta a jelentést, hanem rajzolta is, rajzolt rá egy galambházat. Amikor feleszmélt, akkor látta, hogy mit csinált. Gondolta, hogy átírja, de a vonat annyit nem késett. Gondolta, lesz, ami lesz, úgy adta le a jelentést, ahogy volt. Csak néztek rá. Kérdőkifejtés: ez mi? Elnézést kért, elmondta, hogyan történt. Nem volt különösebb baj belőle. Bejelentették, hogy fel kell mennie Pestre. Ennek nem nagyon örült, mert itt, Nyíregyházán ő kezdeményezett egy szakértettség iskolát, ahol ő is tanított, azt fétette.

Az Oktatási Minisztériumban az ösztöndíjas ügyek előadója volt, később, körülbelül 1952-től a Tankönyvkiadó Vállalat szerkesztője. A magyar irodalomkönyveket szerkesztette, lektorálta. Így ívelt felfele, de mindig jobbat akart, sosem volt magával megelegedve. Mindég azt az időt fájtalta, amit a betegsége elrabolt tőle. Mondta is sokat, amikor kértek, nem szabad agyonhajszolni magad: nem tudom utolérni magam, még nagyon sokkal tartozom önmagamnak.

Azután az Elet és Irodalomnál végzett szerkesztői munkát, 1961-től az Új Irás rovatvezetője lett, majd egy kevés idő múlva szerkesztője, egész haláláig.

Mindég azon fáradozott, hogy lehetne mielőbb megszüntetni az anyagi nyomorúságot, a szegényeket és a hátrányban levőket feljebb hozni. Azt nem lehet leírni, mennyit dolgozott. A munka volt a szerelme. Emellett még tanult is, levelezően végezte a tanárképző főiskolát, de nem tudta a betegsége miatt elvégezni. Az utolsó vizsgáit már le sem vette, annyi volt a munkája. Sokat járt előadásokat tartani, a diákok nagyon szerették, mindég hívták, és ő nem tudott nemet mondani. Magának is dolgozott, sokat írt, már a polgári iskolás korától sok kézírata volt, sajnos a nagy világegyeszel azok is elpusztultak, csak egy nagyon kis részük maradt meg. Az elhurcolás idejéből is voltak versek, de mikor a csendőrök körülvették a munkásszárdot, mindenét el kellett dobn, hogy valahogy átessússon a csendőrgyűrn, a pusztá életét megmentse. Érthető, hogy ezek után nagyon neklendült a munkának, ezért tudott mindenben lelkesülni, örülni, ha valami az ő gondolatából sikerült.

Azúkor még Nyíregyházán kollégiumi igazgató, majd kollégiumi előadó volt, sokat utazott vidékre. Ennek úgy vette hasznát, hogy az iskolákban mőkija volt kutatón a jó tanulók után, így toborozta a falusi, tanyasi gyerekeket a továbbtanulásra, és hozta be őket Nyíregyházára. Volt rá eset, hogy egy-két gyereket elhozott vidékről, alig voltak itt egy hélig, jöttek a szülők és vitték őket haza. Akkor meg tévhitben éltek az emberek, nem voltak bizalommal a kollégiumok iránt. Volt, hogy eljöttek hozzám, és megfenyegettek, ha a fiam nem hagyja abba a gyerekek toborzását, majd ők elintézik, ellátják a baját. Ma, persze, van olyan anya, amek dicsekszik a lányával, hogy főkönyvelő az egyik borsodi gyárban, a ferje meg mérnök, de akkor átkozta a fiamat, mintha az legalábbis az akasztófára vitte volna a lányát. Nagyon sokan, még a mandaiak közt is voltak, akik nem hittek neki. Ha elengedték a gyerekeket tanulónak, és megkapták a ruhát, megjelentek az egyenruhától, sokan inkább visszavitték a ruhát, de a gyereket nem engedték. Ez most hihetetlennek tűnik, pedig így volt.

Ilyen nagy lendülettel vágott neki az életnek, dolgozott, harcolt, mindenki velé vitába szállt, nem önmagáért, csak az elmaradt munkásemberekért, hisz öneki már akkor meg volt alapozva a jövője.

Egész éjszakákat elbeszélgettünk, kérdeztett. En sok nyomorúságos dolgról beszéltem neki. Ilyenkor nagyon dühös lett, sokszor már hajnalok hajnalán kiment a velünk szemben levő temetőbe, és addig járt a temetőt, míg le nem hűtötte magát a dűhtől. Ha visszajött, sokszor kérdeztem tőle: na, megmondta a magadét az őseidnek? Akkor nevetett, mondván, hagyom őket pihenni, volt nekik elég bajuk, nem borbogatom őket, mit mondanak nekik most, ha életükben nem tudták lerázni az igát magukról, már most mindegy. Jusson eszedbe, anyám, a jövő generációja nem fog annyit küzdeni, mint a te korod hősei. Az baromi küzdelem volt.

Hüba tértünk át más témára, mindég csak az előbbire futottunk vissza. En a nehéz gyerekkoromat és az utána következőket emlegettem, ő a jövőnek a szépségét látta.

Igy vitáztunk éjszakába nyúló esteiken. Ő írt, én elaludtam. Ha frás közben dühös lett, megkérdezett: alszol, anyám? En rögtön ébren voltam. Akkor kezdte újból. Valami mindég izgatta. Még álmában is a hátrányban levő, elmaradt gyerekek sorsa foglalkoztatta. A lelenci gyerekeké különösen, mert ismerte a tanyákról a sorsukat. A kiszáradt kivitték a gyereket a tanyára, az állam fizetett értük, ruházta őket, de a gazda mégsem engedte, hogy jártanak az iskolába. Azt mondták, ennyire nem lehet tartani őket, dolgoznak. Dolgoztatták is a gyerekeket. Nemezszer kérte, hogy ellenőrizze a kiadott gyerekek helyzetét. Nem árt az annak a gyerekeknek, ha megtanul dolgozni — volt a válasz. A fiam bosszankodott. Más is foglalkoztatta. Kollégiumok, tanyasi kollégiumok szervezésén dolgozott. Elégedetlen volt, ha csak úgy leintették, pedig leintették sokszor.

Azért lassan csak sikerültek a dolgok, például az Angol-kisasszonyok házát államosítani. Az már úgyszólván üresen állt. Ő volt több helyen kért, adtak oda kollégiumnak. Nehezen ment, mert még sokan mindég várták a „felszabadítókat”. Mikor végre sikerült, kollégium lett az apácák házából, és beköltöztek a diákok, akkor boldog volt a fiam, mert pár diáknak szép, rendes otthona lett.

Minden kollégiumot gyakran meglátogattam, kérdezte a diákokat, mit ettek, eleget kaptak-e? Megnézte a konyhát, rend van-e, mindent ellenőrzött. Mindennek utána nézett. Az egyik elnök behozta a fiát a kollégiumba. Kocsin hozta, szombaton vitte, hétfőn hozta. Pupillipszámában járt a többi gyerekek között, és lenézte azokat, akik glótgatyában feküdtek le. Közben volt olyan gyerek, aki Kálmánházáról járt be Nyíregyházára, 18 kilométerről, mindennap, mert az olyanok foglalták el a helyét, akiknek a szülei bírták volna az alberletet fizetni. A fiam elküldött két kollégistát az egyiknek is, a másiknak is a lakhelyére, a tanácsházára, bizonylatot kérti annak megállapítására, hogy ki a jogosultabb a kollégiumi lakásra. Természetesen a kálmánházi gyereket illette a jog.

Sok ehhez hasonló eset történt, amit nem tudott elviseelni. Volt, hogy az egyik fiú nem tudott valami díjat kifizetni a kertészeti iskolában. Gyorsan hazajött féderes taligán: anyám, adj ennyi, meg ennyi pénzt! En adtam, ő segített.

Még tanítóképzős korában járt csepplőgéphez ellenőrnék. Háború volt, be kellett minden szem terméssel számolni, minden mázsálat be kellett írni. Ő nem írt be mindent, tudta, hogy ezzel a dolgozó emberekben segít. De amikor azok a fellegekig erő árakat kértek a terményért, az eladásnál a rászorulóktól, akkor nagyon dühös volt. Nem tudott belenyugodni, hogy az egyik munkásember a másikat kihasználja, mikor mind a kettő egymásra van utalva.

Nehéz volt ezt megértenie, mert otthon becsületesen élünk, csak a jót és a szépet látta, azt hitte, hogy mindenütt így ének.

Aztán, mikor Pestre került egyik alberletből a másikba, az ő számára megint egy új világot jelentett. A kiskirályok, akik olyan szerencsés helyzetben voltak, hogy vagy saját lakással rendelkeztek, vagy főbérlettel, végképpen elkeserítettek. A lakbér sok volt, a mozgási lehetőség nagyon kicsi, még egy tea megfőzése vagy egy tejforralás is gond volt. Mikor elmentek alberletet keresni, megkérdezték, hol dolgoznak? A minisztériumban, az őcsém meg festőművész — válaszolták. Akkor minden megengedtek, konyha, fürdőszoba használatát, de mikor megutadták a származást, akkor már nem mindenütt örültek. Voltak helyek, ahol szerették őket, és megbecsülték. (Akkor már András és Mihály együtt laknak.) En minden héten vittem az ennyivalót és a tiszta fehérneműt, olyankor rendbe raktam a ruhaneműjüket, gombot varrtam, stopoltam, a ruhájukat kivasaltam, rendben hagytam. Nem mondom, hogy nem volt fárasztó, de minden héten boldogan mentem, kivéve, ha ők hazajöttek, akkor ők vitték magukkal mindent.

Közben Mihály fiam beteg lett, be kellett neki fektülni a János kórházba. Akkor a tüdejével volt baja. Ez megint megkeserítette az életünket. Megint kórház. Ez tartott négy hónapot, akkor jött a tél, állandóan aggódtam, féltettem őket, meg ne fázzanak. Mihály pár napra hazajött, felerősítettem, de féltettem András, mert ha ketten voltak, vigyáztak egymásra, nem voltak elhagyatva. Aztán András flammak sikerült egy műtérmet szerezn, de milyen áron! A műtérmet egy szoba-konyhás lakást kellett venni, de nem volt mit tenni, megvette, mert kellett a műtérmet, hogy dolgozhasson. Így aztán megszűnt az alberlet, a műtérmetben jaktak mindketten egész addig, amíg Mihály meg nem nősült, még néha azután is, amíg lakást nem kaptak. 1956-ban kaptak lakást a Fiafytúk úti lakótelepen. A kiutalás a zsebében volt, elment megnézni a lakást, de már benne lakott egy háromgyerekes család. Jelentette a minisztériumban, hogy a lakását elfoglalták, azt mondták neki, legyen ő is honfoglaló. Ajánlották neki a Villányi úti lakást, hogy sürgősen foglalja el, amíg más be nem költözik. Így lett ő is honfoglaló. Itt majd berendezkedtek a feleségével, itt éltek haláláig.

Itt dolgozott, írt, innen járt külföldre, amíg vesztét nem okozta a sok utazás. Elő utazása előtt vett magának szép nagy harmóniumot, ezen sirja el örömet, banatát, ez pótolta neki harmonikáját, amit annyira szeretett, de egy szép napon eladta egy használt motorért, mert kellett neki a motor, kijárni az iskolába, tanítani. Pesten már nem volt motor, de a kutyaról ott sem mondott le. Sok baja volt a kutyájával is, egyik alkalommal a kutyája csak a felesége segítségével eresztette be a lakásba, mert soká volt benn a szanatóriumban. Képzeld, anyám, már a kutyám se ismer meg! — mondta. Akkor is sok időt töltött a szanatóriumban. Ez ötvennyolcban lehetett. Iró-küldöttséggel volt Csehszlovákiában, ott lett súlyos beteg. Olyan súlyos volt, hogy orvosok tanácsára két hónapig Prágában feküdt szanatóriumban. Nagyon sokat dolgozott ott is. A szabadsághegyi szanatóriumban is csak a munkája elterelése, kötetel készítése, rendezte.

De mire is tudnék térni. En a Mihály fiam gondolj róla tudtam, ő pedig mindegy a gyermekkoráról, rokonságáról, a gyermekkori időkről faggatott, meg a nagyszükekről is, hogy miért, ki, hova ment. A rokonságot is mindég végigjárt. Ugy gondolom, az életünk, a gyermekkora, az a küzdelem, ahogy mi az iskolázatásunkat tudtuk inezni, nagyon érdekelt. Talán, hogy honnan jött? Meg az is, hogy a hasonló családok gyerekei nem tanultak. Nem fogott ki a kérdésekből, én meg mondtam, hogy is eltűnt, milyen volt a régi világ. Az apjukkal mi nem beszéltünk a gyerekek előtt a bajainkról, amik a kis fizetésből eredtek, de én soha nem tágitottam attól, hogy tanítani kell őket. Erre én még nagyon fiatal koromban fogadalmat tettem. En tudtam, mondtam a kérdésekre a regit, Mihály fiam meg érezte, már az iskolában is, hogy ő nem egészen tartozik oda. Azután ő is megismerte, mint tanító a tanyabokrok világát, a parasztok, főleg a tanyai kisparasztok életét, gyerekek kiállításán helyzetet: hogy a jóság, a legeltes, mezeli munka bizony az első — a gyerek tanulása csak minden után. Az iskola csak az utolsó.

Már miután kötetel jelentek meg és irodalmi estekre eljárt, ha közel volt, mindegy hazajött egy-két órára, éjszakai alváásra. Ilyenkor nagyon sokat beszélgettünk. Nekem mondta el az elmenyeit, a terveit.

Nem csak itthon utazott sokat, de külföldre is elutazott. Ezek az utazások nagyon nehezé tették az életemet. Már az első külföldi utazása sem volt könnyű, amikor Prágában megbetegedett. Itthon még csak elertem, ahogy tudtam, segítettem, ápoltam, utána mentem, de külföldre nem mehettem utána, es nem tudtam róla semmit, csak idegeskedtem. Onnan a levél is lassabban jön. Ha elutaztak, egyetlen nyugodt pillanatom nem volt, amíg haza nem érkeztek.

En sok küzdelemmel ezért a három emberért éltem: férjemért, és a két fiamért, Mihályért és Andrásért.

A párizsi utazásra felkészült Mihály fiam, tanulta a nyelvet és érdeklődött, hogy élnek ott az emberek. Otthon érezte ő ott is magát. Ott hallotta sok, nagyon régen meglepedett családtól, hogy a magyarnyelv-tanulás, könyvellátás nem biztosított. Pedig, aki magyarnak mondja magát, valahogy a gyermeket is szeretné a magyar szóhoz szoktatni. Kérték, már első párizsi útján, ha lehet, tegyen valamit, hogy a magyar nyelvkönyvek, olvasmányok eljussanak oda.

Párizsi utazása év végén volt. Ő karácsonykor született és egyedül volt idegenben, ez a családhoz szokott gyerekek megrázó volt. Akkor írta a verset:

Csak a négerek ültek egyedül
meg én.
En sápadtan a vágytól,
ők meg feketén.

A kívülrekedtek
Párizs közepén.

Csak a négerek meg én,
sápadt fenéren —
ők meg feketén.

Sápadtan én,
ők feketén.

Csak a négerek
meg én.

Ez idő tájt volt, hogy képviselőnek jelölték, és megválasztották. Így lett neki módja szót emelni a már ifjúsága óta gyötörő problémák miatt. Nagyon tudta, miért küzd.

Már képviselő volt, amikor nekifogott pontosan megnézni: tanyasi, vidéki, bejáró gyerekek, hogy tudnak tanulni. En hallgattam végig, ha hazajött, csak egy napra is, hogy: édesanyám, te nem is tudod, mennyi az az út, amit a gyerekek naponta gyalog, kerékpáron megtesznek az iskolába és vissza, és hogy ilyen gyerekek hogy tudnak majd a városiakkal szemben egyetemre menni? Ezek a problémák gyötörték a Mihály fiamat, és első képviselői felszólalása is ebből a nagy gondból származott. En ismertem a fiam jóindulatát, de azt is, hogy a hite nagy volt abban, amit ő akart. Ez a felszólalása nem volt mindenki tetszésére. Sokan meghökkentek. Érezte ő ezt, és ezután írta a „Te bolond” című versét.

Már összerokadsz, — végre mondd:
mit is akarsz hát, te bolond?
Mi úz hát mégis? Végre mondd:
ez az értetlen hajza, gond,
kamasz-szerelmem mire kell,
hogy izgass, tüntess, énekelj,
s országos árusításokon
elbőgd magad még — te bolond!

Cselédnek fia: — drága szép
ügyhöz szegődött hí cseléd.
Kamaszként már a tanító
eljegyzett sorsát álmodó:
— tanya ügyvédje, mérnöke,
történelmünk vad ügynöke,
paraszt flúkért szájaló
állásalkért hízáló.
Nyilvános összeesküvő —
— biztat cinkosod: a jövő.

Rádszólnak, lásd, leintenek,

De mondd, kiáltsd, terjeszd, dadogd
jogos igazad, igaz jogod.
Kiáltsz — s nem hallgatnak oda?
Te nem hallgathatsz el soha!
Elhallgattak? — Légy hangosabb!
Nincs jogod, hogy hangot ne adj
azoknak, kiknek motyogás
a hangjuk, még káromkodás.
— Verd magad, mint a szív, zuhogj,
ne éltessen már csak e gond:
magad értük halálra rontsd,
míg össze nem rogzsz — te bolond!

Nagyon készült vietnami útjára. A sok szenvedés, nyomorúság érdekelte, mert a mi népünk is sokat szenvedett már. Azt hiszem, úgy gondolta, ha az egész emberiség nyomorúságát ismeri, több ereje lesz itteni gondjainkért szólni. Ő az itteni életet jól ismerte. A vietnami útjáról, már nem tért vissza. Odautazás közben írta utolsó versét:

Míntha lakatlan lenne...

Míntha lakatlan lenne,
vad és szabad a Föld...

Erre madár se jár,
és ember sem terem.
A természet játszik magával —
örökké születik,
önmaga teremtménye;
itt nincs pusztítója
és teremtője sem —
visszavonult önmagába,
fellázadt ellenünk,
szelid haraggal
bölcse visszavárja
új aranykorát,
mire már nem leszünk.
és elfoglalja a Földet,
az ember-utánt...

amit az ember is áhít.

Ezt a verset is csak azután ismertük meg, amikor a végső, bizonyos hír megjött.

A szomorú hírt András hozta meg az apjának, mert én aznap már felutaztam Pestre, megtudni, mi is van. A férjem egyedül volt Nyiregyházán. András rettegett, hogy ha így egymaga tudja meg az apja a hírt, az végzetes lehet. Orvost is vitt magával, és amikor sikerült az első megrázkódatáson túljutni, azonnal feljöttek Pestre. Összeroppanunk a nagy súly alatt. Egyedüli támaszunk András fiam volt, neki kellett viselni mindent, mert ha ő se állta volna meg a helyét, nem is tudom, mi lett volna. Ő még csak nem is sirathatta el a testvérét, előttünk nem sirhatott, mert akkor mind tönkreengyünk.

A nagy szomorúság egészségtelen is megviselt férjemmel együtt. Egyik betegség jött a másik után, és András fiam jött haza, ápolni meg vigasztalni.

Nekem Mihály fiam halála után kétszer volt infarktusom, de a Jólét meg tartott, és hosszas lábadozás után erős akarattal összeszedtem magam. Még így a férjemmel azért tudtunk az életnek örülni, a ház körül is mindent rendben tartottunk, sok virágot neveltünk. A virág volt az egész év munkája. Most is ez tart életben, hogy kicsit mindég mozog a kertben; és minden virágot úgy neveltek, hogy az szép legyen, mert a fiam és a férjem sírjára szánom.

Betegségem után, még nagyon soká kellett pihenni, akkor fogtam hozzá, hogy leírjam azt a küzdelmes életet, ami nekem jutott. Nehéz volt nekem írni, aki nem voltam iskolázott, de le kellett írni, mert azt a szegénységet, sok embertelen munkát ma már hirből sem ismerik. El se hiszik talán. Bizony ez mind igaz, mi így nőtlünk fel, majd férjemmel együtt küzdve neveltük a két gyermekünket.

Most is itt élek, ebben a szőke városban, Nyiregyházán. Elfoglalom magam a kertben a virágokkal. Itt életem, neveltem gyerekeimet, küzdöttem, itt ismernek, szeretnek. Sokszor megkeresnek iskolák, szocialista brigádok, akik felvették a fiam nevét, hívnak ünnepekre, szavalóversenyre. Férjemmel gyakran elmentünk. A Mihály fiam iránti tiszteletből, szeretetből jutott nekünk is. Az ilyen alkalmak nagyon nehezek voltak, mert a legnagyobb tisztelet és szeretet sem pótolja már őt.

Mióta férjem is meghalt, és egyedül vagyok, már csak nagyon ritkán tudok ilyen meghívásoknak eleget tenni; az én 80 évem és megfogyott egészségem már nem nagyon engedi meg, pedig érzem én, hogy ez kötelesség, az én fiam emléke nekem a legdrágább.

Régebben is hívtak a fialm minket magukhoz. András fiam is hív, de én nem tudok Pesten élni, nem tudom ezt a várost itthagyni. Itt életem, nekem ez az életem. Ha kivirít egy virág, elviszem a fiam szobrához vagy a férjem sírjára.

Most már megbékélve, virágjaim közt, egyre inkább úgy élek, ahogy Mihály fiam írta, mert igen, nekem is írt verset:

Új az Anyám a templomban,
terdeplő guggoló padban.
Imádkozik...

De az fáj, jaj! csak az fájna
ha meghalni úgy talána,
hogy mindarra, mit én hittem,
hiszek, s mire sorsom tettem,
áldását ő nem adná rá,
két szent karját ki nem tárná,
mosolyogva életünkre,
s nem tenné kezét fejemre,
elrebege: — „Hát segítsen
meg titeket a jó Isten!”
Ó, mert akkor, tudom, biztos
győz, ami küszködik itt most:
— hogyha ő és minden anya
mireánk áldását adja;
ha minden egyszer ember
mélyen meghatódva felkel,
s karjaitak felénk tárják:
— Legyen munkákon áldás!

Hát gyermekeim, kívánom: Legyen munkákon áldás!

Kék cserepek — Üzbegisztán

(Rövidített változat)

Hol kezdődjék egy utazás leírása?

Nyúljunk vissza az előzményekig, ez esetben az első, 1974-es odesszai utazásomhoz, időzzünk el az írószövetség barátságos-idegen bőrfoteljaiban, repülünk 9000 méter magasságban, vagy már érkezünk is meg az első helyszínünkre?

Minden variáció számos előnyt kínál, s legalább annyi hátránnyal is jár. Aránykérdésről van itt szó, s amennyiben arról, valóban, fontos bizonyos műfaji kikötések meghozatala. Legyen-e ez a leírás útleírás, útiesszé, netán útinapló, élménybeszámoló stb. Mi legyen? A dolog akarva-akaratlanul emocionális tényező-kön múlik, s nem a kiadói, szerkesztői megrendeléseken. Minden utazáshoz tudunk érzelmileg viszonyulni, ha előtte nem is; hanem — s ezt ne sajnáljuk eléggé —, utána.

Lapozgatok magamban. Üzbegisztán! Pár nap, piacok, por, szállodák, napfény, szemét, emberek, zaj. Ennyi lenne csak? S kell nekem erről írnom? Érvényeset mondani? Szerencsére, magamban már le szoktam az udvariaskodásról: l e h e t ?

Taskent és Buhara között komolyan átélem a halálfélelmet. IL—18-as gépünk imbolyog, mintha mindkét pilótája lemondott volna arról, hogy megfékezze az elszabadult gépszörnyeteget. Alattunk zöldes-sárga tenger, a sivatag, egy-egy hirtelen billenéskor a kémlelőablak üvegéhez ütődik a homlokom. Mögöttem öregedő, valamikor csodálatosan szép üzég nő beszélget idős férjével, úgy, hogy komikus módon, fél mellére egy tyubetyejkát (négyzetű üzég sapkát) lapaszt. Újabb billenés, a sivatag, mint a partról visszahúzódó hullám, eltűnik ablakomból, most csak a sötétkék égre látok. Tanya, a kísérőm, pengényire szorított szájjal, lehunyt szemmel kapaszkodik ülésem karfájába.

Nem a haláltól félek, döbbenek rá hirtelen, hanem az addig tartó zuhanástól, amikor egybegabalyodnak az emberek, üvöltenek, s félek a pillanattól, amikor végleg elveszítem magamban az ég és föld egyensúlyát. Ha ezt, a „célhoz” vezető utat ki lehetne iktatni a halál elérésének mechanizmusából, ki tudja, nem lenne-e a mostaninak hatványozott mennyisége az öngyilkosok száma ebben a furcsa világban?

Megint hátratekintek, a szép üzég asszony, fejét az erre a célra feinyitott retikülje fölé hajtja és hány. Már elvette melléről, mely így most félig fedetlenné vált, a sapkát, s ahogy zavartan felnéz rám, szeme tele van nagy, barna könnyekkel. Mosolygok, „na ezt is túl fogjuk élni, meglátja” mosollyal, majd eszembe jut, az itteni férfiak milyen véresen féltékenyek, és sietve az ablak felé fordítom a fejemet. Ismét a sivatagot nézem, gyávaságom miatt kissé szégyenkezve önmagam előtt. Innen, fölülről félelmetes a sivatag, bár a testét behálózó utak miatt inkább érzem állatkerti vadnak, kit a rács biztonságának tudatában, akár fel is ingerelhetek. Igen, mindez igaz is lenne, ha a rács nem ugyanolyan megalázó lenne — a szemlélőre nézve. Szorongásom, ahelyett, hogy elmúlnék, szüntelenül fokozódik. Lehet, ezért van, hogy mikor Buharába érve a földre teszem a lábamat, olyan szédülés fog el az éles és fűszeres levegőtől, hogy a korlátba kell kapaszkodnom, el ne vágódjak.

*

Álmodban óriási kékmázás kerámiák között bolyongsz. Fúj a szél, hideg és fényes szél fúj, inged összehúzó a melleden. Holdtalan az éjszaka, hosszú lépcsősor aljához érsz. Elindulsz felfelé, utad végtelen ideig tart, a lépcsők nem fogynak el, mintha egyhelyben lépkednél. Madár csapódik arcodhoz, fölsikoltasz, de hangod elnyeli a szádát betapasztó vörös homok. Számár kocog el melletted, egészen közel hozzád, és nem látod őt, csak patáinak csengését hallod, s az ostor sötét suhanásait. Lábad egyre nehezebben viszi előre testedet, lenézel rá és látod, friss vérben taposol, de a kövek repedéseiből fölvetik ártatlan fehér fejüket a tündérrózsák. Csillagtalan az éjszaka, szomjúságod megtelik szárnysuhogással. A lépcsősornak már nincs mögötted folytatása, ha hátrafordulsz, olyan vagy, mint aki a semmiből érkezett. Most óriási boltíves kapu előtt állsz, átlépsz rajta, s egy kihalt udvarba érsz. Az udvar két oldalán újra hatalmas kékmázás kerámiák, oly közel egymáshoz, úgy tűnik, tested csak akkor tud továbbhaladni köztük, ha kígyóvá változol. Egy különös alak közeledik feléd, hóna alatt lámpás világol. Olyan lámpásnak tűnik, milyeneket te is készítettél gyermekkorodban, kibelezett tökből, s lopott gyertyából. Megfordulnál, de eltűntek mögüled a lépcsők. Az emberformájú lény közel ér, akkor látod csak, tulajdon fejét hordozza a hóna alatt, arcának halott verítéke ragyogott fel lámpásként az imént. Kezét nyújtja, de nem adod a tiédet, félsz „Valaki belefeküdt a szarkofágomba, míg én enni adtam a denevéreknek — motyogja a fej — valaki a XV. századból, ha jól emlékszem”. A test ezek után meghajol. Irtózatodban hanyattveted magad a mögötted tátongó mélységbe, denevérek süvöltének parittyakóként homlokod előtt, ejtőernyőként lebeg feletted a fej nélküli ember kacagása.

Taskentben gyakran eljárók a Kék Kupola teázóba. A teát ugyanis nagyon szeretem. Mégsem elsősorban ezért szakítom meg naponta a programjaimat, sokkal inkább a teázás szertartása miatt térek be ide. A teázó egy hatalmas park közepére épült, kicsiny mesterséges tó partján. A tó teázóval szemközli oldalát karókra felfuttatott szőlő borítja. Ez az elhelyezés — később bőven lesz módomban eredetibb, nem ennyire stilizált változatokat megfigyelni —, a teázók (csajhónák) ősi építési formájára vezetendő vissza. A csajhóna általában folyópartra épült, szabadteri, nyitott teraszai benyúltak a folyó fölé, vagy közvetlen a víz mellett álltak. Ez eleve meghatározta a teázás alaphangulatát. Teázónk „csaposa” örökös ügyességgel pörgeti a szamovár csapját a levegőben, egyidejűleg ezzel (pontosabban ennek a mutatványnak köszönhetően) megtölti a másik kezében tartott három kancsót. A szemlélők összefordulnak, nemzetközi szót dörögnek egymásnak: profi!

Asztalhoz ülünk, a szőnyegek. Székek itt nincsenek (az „európaiak számára fenntartott részben” igen), hiszen az asztalok magassága jó, ha eléri a harminc centimétert. Az én teámat Timur készíti el — legközelebb már én az övét —, Tanya, aki szoknyában nem mert közenk kuporodni, a sofőrrel ül egy „európai” asztalnál, onnan tart szemmel.

A tea elkészítése:

egy keveset kitöltünk pialánkba a porcelánkannában gőzölgő félkész léből, rövid várakozás után visszaöntjük azt, majd bir kajtarganda — loj, morogjuk. A második visszatöltésnél azt mondjuk:

ikki kajtarganda — csój;

a harmadiknál pedig:

ucs kajtarganda — moj.

Ezzel meg is lennénk.

Verekek szállnak be a nyitott ablakon, legtöbbször zuhanórepüléssel érkeznek a megüresedett asztaloknál halandók által hagyott szent süteménymorzskákat összeszededegetni. Néhány derék szárnyas a keleti ornamentikával kiképzett boltzat árnyékos szögleteiben keres nyugalmat. Egyik viszont a dobogó előtt hagyott cipőmre száll. Elhessen-tem, nézem a levetett, s a dobogók előtt hagyott cipőket. Megpróbálok gazdájukkal azonosítani őket. Az a szétaposított a zöld inges, lyukas zoknis fiúé lehet, ez a hegyes orrú azé a dús fekete hajú üzég playboyé; a szomszédos asztalnál ücsörgő, takarítónő-kinézetű asszonyok hosszú szárú, letaposott sarkú posztólabelliket hagyhattak a kövön. Vajon, mi változnék akkor, ha tévedésből (vagy szántszándékkal!) egymás cipőjében folytattánk az utunkat. Ki-ki, a magáét. (Vagy így már törvénytörés lenne a másikat?)

*

Mennyit változott, mióta Vámbéry Ármán erre járt?

„... nekem mindig barátilag tanácsolták, hogy mit tegyek, s csakis társaim nemes barátságának és jóakaró tanácsainak köszönhettem, hogy Bokharában szerencsétlenség nem ért, mert eltekintve elődeim szomorú vesztétől e városban, Bokharát nem csak az európaira, hanem minden más idegenre nézve is igen veszélyesnek tartottam, mivel a kormány kémszervezete már azon fokát érte el a tökéletességnek, melyen a népség elaljasodása állott”.

*

Buhara régi városrészében sétálgatok, kísérőim rimánkodásával nem törődve, kétségbeesett tilalnat megszegve. Ők már alszanak, nagy hold tenyerel rá a házak tetejére. Félelmetes panoptikum most a város, az éjszakai fekete ég kéken csillan az agyagfalak komor redőin. Minden néma és mozdulatlan. Az utca szűk, kitárt karral mindkét házsort megérinthetném. A házakból nem néznek ablakok az utcára, az alacsony épületek valószínűtlenül levegőtlenül szorítják a sikátort. Régen a kapuk — mert azok, ha másért nem, praktikus szempontból, voltak — jelezték, milyen házigazda várja vendégeit az egyforma falak egyike mögött. A múzeumban láttam néhányat, művészi megformálásukban, sőt (nem vagyok szakértője a kérdésnek) motívumaikban is a mi székelykapuinkra emlékeztettek. Csak itt a gazda nevét nem vették fel rájuk.

Egyetlen járókelőre sem bukkanok (később közlik, állítólagos szerencsémre), dobogó szívvel hatolok mind mélyebbre az idegen birodalom süket csöndjébe.

Vad népek élnek erre — oktattak közvetlenül megérkezésem után. Ott, mutattak szállodánk kilencedik emeleti szobájának erkélyéről a szemközti elterülő agyagregregetre, ott az igazi Ázsia maradt fent. Nézem, ahogy lüktet, lélegzik a „szörnyeteg”. Az „igazi Ázsia”. A nők állítólag ma is ugyanúgy ki vannak szolgáltatva férjüknek, mint annakelőtt száz esztendővel. Dolguk a főzés, mosás, takarítás, egyéb munkák, férjük vágyainak befogadása és kioltása, sok maszatos és rágógumit követelő gyerek születése.

Az emberek ma is elzárkóznak mindentől és mindenkitől. Udvarra élnek. Maguknak; nem szeretik, ha a szájukba látnak. Ezért is nem akarnak ablakon át kapcsolatot kerülni a külvilágba.

A fiatalabbak, persze már vágnak ablakot az agyagba.

Egy ilyen ház függönyözetlen ablakán kukkantok be. A szobában nincsenek bútorok, a család a földre terített szőnyegen kuporog. A kisebb gyerekek szétszóródva alszanak, a családő és a fekete tekin- tetű, szomorú asszonya egymással szemben ülnek, nézik is egymást, hallgatnak is. Kerekét oldok, mielőtt felfedeznének, s tolatkodó kíváncsiságom szétröbbantaná békéjüket.